

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)
 רח' האדמו"ר מצאנז 10
 בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

"עשרה בטבת

שחל בערב שבת קודש"

– תשפ"ה

התוכן:

1. עשרה בטבת שחל בערב שבת קודש. (ליל ויום שבת קודש "ויגש") – שיעור 1.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: [שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר](#)

וכן באתר: "דרשו" תחת לינק "עלונים והורדות"

וכן באתר "קול הלשון" תחת לינק "הרב יום טוב זנגר"

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' ויגש תשפ"ה

עשרה בטבת שחל בערב שבת קודש

חומרת עשרה בטבת יותר משאר תענית ציבור

הב"י (סוסי תק"ט) כתב בשם האבודרהם וז"ל עשרה בטבת הוא משונה משאר תעניות, שאם היה חל בשבת לא היו יכולים לדחותו ליום אחר מפני שנאמר בו "בעצם היום הזה" (יחזקאל כ"ד ב') כמו דכתיב גם ביוהכ"פ, ולא ידעתי מנין לו זה..... וכתב עוד דעשרה בטבת חל לפעמים בששי ומתענין בו ביום, ושאר צומות לעולם אין חלים בששי עכ"ל.

החת"ס זצ"ל (תורת משה פ' ויקרא בדרוש לז' אדר עמוד י"י) הקשה דעשרה בטבת הי' רק התחלת המצור על העיר, ועד שתי שנים ומחצה לא נחרבה, א"כ ק' טובא, דהרי אם ת"יב חל בשבת אינו דוחה שבת, ואילו עשרה בטבת דוחה שבת. עוד הקשה לפי המבואר בעירובין (מ"א.) דאם ת"יב חל בערב שבת אין משלימין התענית, ואילו כאשר עשרה בטבת חל בערב שבת משלימין התענית.

ולכן הסביר החת"ס זצ"ל דהטעם שקבעו תענית של עשרה בטבת על המצור על ירושלים, אע"פ שכבר עשו מצור על ירושלים כמה פעמים בדורות לפני כן, הוא משום שבאותו יום שסמך מלך בבל למטה על ירושלים, כמו"כ ישבו ב"ד של מעלה, אלו מיימינים ואלו משמאילים, עד שגברו המשמאילים ונחרב הבהמ"ק, וכיון דכל דור שלא נבנה הבהמ"ק בימיו כאילו נחרב בימיו, נמצא דבכל שנה ושנה נתחדש חורבן חדש, ולכן כל פעם שמגיע אותו יום של עשרה בטבת שהתחיל משפט החורבן למעלה, כמו"כ בכל דור ודור יושבין ב"ד של מעלה וגוזרין החורבן של כל שנה ושנה.

והוסיף להסביר דעל צרה שעברה כגון יארצייט שהוא יום שמת בו אביו או אמו, אין מתענין בשבת, אבל מאידך גיסא תענית חלום מותר להתענות בשבת, דבשביל עונג שבת שיש לו ע"י התענית שמבטל הצרה העתידה לבא עליו, אינו נחשב כעינוי בשבת, ולפי"ז הסביר, שתענית ת"יב שהיא על הצרה שעברה אינה דוחה שבת, משא"כ תענית עשרה בטבת שהיא כדי לבטל צרה העתידה, מותר להתענות אפילו בשבת כיון שהיא עונג לו, ולכן גם בערב שבת משלים התענית.

השלמת התענית עד צאת הכוכבים כשחל בערב שבת

יש להסתפק בענין עשרה בטבת שחל בערב שבת, האם חייבים לצום עד צאה"כ כמו בכל תענית, או שמא אינו ראוי לצום בשבת, ולכן אפשר צריך לקדש ולאכול דווקא לפני צאה"כ, ואת"ל שאין חיוב לעשות כן, עדיין יש להסתפק באותן מקומות שנוהגים להתפלל קבלת שבת ומעריב מבעו"י גם בימות החורף כמבואר בברכות (כ"ז:.) רב צלי של שבת בערב שבת, האם מותר להם לקדש ולאכול כשחוזרים מהתפלה לפני צאה"כ.

סוגיית הגמ' בחיוב להשלים תענית שחל בערב שבת

שנינו בעירובין (מ:) אמר רבה כי הוינן בי רב הונא, איבעיא לן בר בי רב דיתיב בתעניתא במעלי שבתא מהו לאשלומי, לא הוה בידיה, אתאי לקמיה דרב יהודה ולא הוה בידיה, אמר רבא נחזייה אנן דתניא ת"יב שחל להיות בשבת, וכן ערב ת"יב שחל להיות בשבת, אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שולחנו

אפילו כסעודת שלמה בשעתו (פרש"י אע"פ שאם חל להיות בחול לא יאכל שני תבשילין, ולא יאכל בשר ולא ישתה יין, עכשיו שהוא שבת אוכל כל צרכו). חל להיות ת"ב בערב שבת - מביאין לו כביצה ואוכל, כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, ותניא אמר ר' יהודה פעם אחת היינו יושבין לפני ר"ע, ות"ב שחל להיות בערב שבת הי', והביאו לו ביצה מגולגלת (פרש"י צלוייה רכה) וגמעה בלא מלח, ולא שהי' תאב לה, אלא להראות לתלמידים הלכה (פרש"י שאין משלימין תענית ערב שבת), ור' יוסי אומר מתענה ומשלים. במסקנת הסוגי' דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא, הלכה מתענין ומשלימין (פרש"י בערב שבת).

תוס' שם (מ"א. ד"ה ביצה) הביא בשם ר"ח, קבלה בידינו דבאותה שנה ר"ע הי' מסוכן, והרופאים הביאו לו לגמע ביצה מגולגלת בסוף היום, ור' יהודה לא דקדק, ולכן סמך על כל מה שראה, ולא ידע העיקר על מה עשה כך.

שיטת תוס' ותוס' שאנץ דחייב להשלים הצום עד צאה"כ

מאידך גיסא, בסוף הסוגי' (שם מ"א:) פי' תוס' הא דהלכתא מתענה ומשלים, דפירושו אם ירצה להשלים תעניתו דשרי, והוסיף שם בשם התוס' שאנץ, וז"ל ומורי אמר לי בשם ה"ר ידידיה, דאפילו ר' יוסי לא פליג אלא דיכול להשלים, מיהו גם ר' יוסי מודה אי אינו רוצה להשלים הרשות בידו, ור' יהודה אמר אסור להשלים, ואין נ"ל מדקאמר ר' יוסי אי אתה מודה לי בת"ב שחל להיות באחד בשבת שהוא מתחיל מבעו"י, והתם ע"כ דחייב קאמר דומיא דהכי דערב שבת, דחייב להשלים קאמר עכ"ל.

שיטת רבינו יצחק ואו"ז ורא"ש והגה"מ דעדיף שלא ישלים תעניתו

אבל המרדכי שם (סופ"ג דעירובין סי' תצ"ד) הביא מעשה, בשנה שחל עשרה בטבת בערב שבת, ורבינו יצחק שהי' מבעלי התוס', טעם התבשיל לפני שהלך לביהכ"ס כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, והקשה המרדכי הרי מסקנת הגמ' היא דמתענה ומשלים, ולכן הסביר כוונת הגמ' דאבעיא להו מהו להשלים, ומסיק דמתענה ומשלים - פירושו, שיכול להשלים אם ירצה, ומיהו טוב שלא להשלים כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה, ואם בא הציבור מביהכ"ס מבעו"י מותר לאכול מיד, דכיון שכבר התפללו א"כ כבר קבלו שבת עליהם. כשיטת רבינו יצחק מבואר גם באו"ז (ח"ב סי' י"ז) בשם ה"ר ברוך ב"ר יצחק מריגנשבורק, וכ"כ הרא"ש בתענית (סופ"ב) דמתענה ומשלים - פירושו אם רוצה להשלים, ואינו נחשב כמתענה, וכן מבואר בהגהות מיימוניות (הלי תענית פ"א אות ג').

שיטת הראב"ד שחייב לאכול בשקיעה בכניסת השבת

והנה הרשב"א והריטב"א בעירובין (מ"א:) חידשו עוד יותר, והביאו בשם הראב"ד דלא אמרו להתענות ולהשלים בערב שבת אלא לומר דאין לאכול קודם שקיעת החמה, אבל משתקע החמה, מתוספת שבת הוא, וכבר קידש היום, וכיון שכן, אם רצה לאכול אוכל, דכיון שנכנס לתחום שבת שוב אינו רשאי להתענות בשבת לשעות, ולכן נהגו העם בתענית אסתר כשהוא בא בערב שבת שאוכלין מיד עם יציאתן מביהכ"ס אע"פ שלא חשכה (ע' בהגהות כור לזהב על הריטב"א, שהקשה דאין מתענין תענית אסתר בערב שבת, אבל י"ל דהביאו כן בשם הראב"ד, ואיהו ס"ל דאין מקדימין תענית אסתר ליום ה' אלא מתענים בערב שבת כמבואר במאירי במגן אבות עמוד קנ"ב ע"ש), וכן מבואר גם במאירי (שם) ובמגיד משנה (הלי תענית פ"ה ה"ה) בשם הראב"ד.

מאידך גיסא, הרשב"א והריטב"א הנ"ל והר"ן והריא"ז (שם), הביאו האי מעשה דרבינו יצחק שגמע ביצה בעשרה בטבת שחל בערב שבת ולא רצה להשלים, וכתבו דאינו נראה כן אלא צריך להתענות עד צאה"כ.

שיטת הב"י דבתענית ציבור מותר לאכול אחרי שהציבור קבלו שבת

והנה הטור בהלי' שבת (סי' רמ"ט) כ' וז"ל ולענין בעיין אסיקנא, והלכתא מתענה ומשלים - פירוש אם ירצה, ולא הוי כמתענה בשבת, וכיון שיכול להשלים אם ירצה והוא קיבל עליו תענית סתם, וכל תענית שלא שקעה עליו החמה אינו תענית, צריך להשלים עד צאה"כ אם לא שפירש בשעת קבלת תענית עד שישלים תפלתו עם הציבור, וה"ר מאיר כתב שיכול לאכול מיד אחר התפלה קודם שקיעת החמה, שהוא מפרש מתענה ומשלים עד אחר התפלה עכ"ל. והנה כל דבריו הם בתענית יחיד, והב"י שם הביא המשך

דברי המרדכי במעשה של רבינו יצחק הנ"ל, שאכל לפני שהלך לביהכנ"ס כדי שלא להכנס לשבת כשהוא מעונה, וסיים שם הב"י וז"ל ואם באו הציבור מביהכנ"ס מבעו"י מותר לאכול מיד, דכיון דכבר התפללו, א"כ כבר קבלו שבת עליהם עכ"ל.

שיטת הדרכי משה דכשחל ת"צ בערב שבת צריך להשלים התענית

אבל הדרכי משה (שם סק"ב) חולק על הב"י, וכי שהר"ן בתענית (ו. ד"ה זו) כי דכשחל עשרה בטבת בערב שבת, צריך להשלים התענית, וכן מבואר ברבינו ירוחם, והביא דבשו"ת מהרי"ל (סי' קנ"ז) כי שבת"צ ישלימו עד הלילה, אבל תענית יחיד לא ישלים אלא אוכל מיד בצאתו מביהכנ"ס.

מחלוקת השו"ע ורמ"א במי שקיבל ע"ע לצום בערב שבת

והנה בשו"ע (סי' רמ"ט ס"ד) פסק, אם קיבל עליו להתענות בערב שבת, צריך להתענות עד צאת הכוכבים, אם לא שפירש בשעת קבלת התענית עד שישלימו הציבור תפלתו, אבל הרמ"א כי ד"א דלא ישלים אלא מיד שיוצאים מביהכנ"ס יאכל, לכן בתענית יחיד לא ישלים, וטוב לפרש כן בשעת קבלת התענית, ובתענית ציבור ישלים והכי נהוג (ומקורו בשו"ת מהרי"ל הנ"ל). הרמ"א (סק"ח) דייק מלשון הרמ"א דבתענית ציבור לא מהני תנאי, דלאו בדידיה תליא מילתא, ואע"ג שבמהרי"ל משמע דמהני תנאי, היינו משום דהתם לא הי' תענית ציבור גמור.

שיטת המ"ב דבתענית ציבור שחל בערב שבת משלים התענית ולא מהני תנאי

המ"ב (שם סק"א) הסביר דשיטת הי"א ברמ"א ס"ל, דבין בתענית יחיד ובין בתענית ציבור כגון בעשרה בטבת שחל בערב שבת, לא יתענה רק עד שיצא מביהכנ"ס, דאז כבר קבלו שבת בתפלה שמתפללים מפלג המנחה ואילך, ונקרא השלמת התענית ע"י שמתענה עד אחר קבלת שבת. אבל הביא דהכרעת הרמ"א היא, שבתענית יחיד יסמוך על הי"א דלא ישלים, ומ"מ לכתחילה טוב יותר שיפרש כן בשעת קבלת התענית, ובדיעבד אין זה לעיכובא, אבל תענית ציבור חמור יותר, וצריך להשלים כדין, ואפילו תנאי לא מהני דלא בדידי' תליא מילתא (ועי' מ"ב סי' תי"ז סוסק"ד בשם שו"ת מנחם עזריה, דהמתענה בערב ר"ח, יזהר שלא לשהות אחרי צאה"כ, כדי שלא יכנס לר"ח כשהוא מעונה, ועיי' בשו"ת רמ"ע מפאנו שכ"כ גם לגבי ערב שבת), ומ"מ אם ציבור גזרו ע"ע תענית מחדש בשביל איזה ענין, לא חמירא כ"כ ומהני תנאי.

קושיית הבה"ל דמעיקר הדין גם בת"צ מהני תנאי

אבל הבה"ל (שם ד"ה אס) העיר, למה לא הביא הרמ"א שהב"י כי דגם בתענית ציבור מהני תנאי, ובפרט שבשו"ת מהרי"ל (שם) כי וז"ל ותענית יחיד בערב שבת מנהג דידי עד אחר תפלת ערבית כדברי המהר"ם, אבל בתענית ציבור לעצמי אני מחמיר להשלים ככמה רבנותא גדולי אשכנז דמחמרי, ולעלמא אני אומר דעביד כמר עביד, והכל לשם שמים, ועמך כולם צדיקים עכ"ל. הרי מפורש דמעיקר הדין גם בתענית ציבור מהני תנאי, וסיים הבה"ל דאולי כיון שנהגו כהמהרי"ל שהנהיג כן לעצמו, וכן הוא דעת הרוקח וראב"י ורבינו ירוחם, לכן כי הרמ"א כן, וע"ע אריכות בסוגי' זו בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' נ"ב).

האם מותר להמשיך להתענות בליל ש"ק עד צאה"כ דר"ת

יש להסתפק, במי שמחמיר בכל תענית להתענות עד צאה"כ דר"ת, אי אריך למעבד הכי גם כשעשרה בטבת חל בעש"ק, דהרי אסור לצום בשבת, ואפשר הארכת התענית עד צאה"כ דר"ת אסורה.

מקום הספק הוא, דמבואר ברמ"א (סי' רמ"ט ס"ד) שאם קיבל עליו להתענות בערב שבת, י"א שלא ישלים התענית עד צאה"כ, אלא מיד כשיוצאים מביהכנ"ס (פי' לאלו שמתפללים מעריב מבעו"י) יאכל, והעיר הבה"ל (סי' רמ"ט ס"ד ד"ה וי"א) דלפ"ז אינו נכון להמתין מעת בואו מביהכנ"ס עד צאה"כ, אם תאב לאכול ומתעכב מחמת התענית. ואמנם מדברי הבה"ל שכתב "אינו נכון" משמע שאין איסור בדבר, אבל בשו"ע הרב (שם ס"ב) כי דלפי הי"א ברמ"א, כיון שהציבור השלים תפילת ערבית, אסור לו להתענות לשם תענית אפילו שעה אחת.

ואמנם אנחנו משלימין את התענית עד צאה"כ, גם אם התפללו מעריב מבעו"י אחרי פלג המנחה, אבל עדיין יש להסתפק טובא אם מותר להמתין מלקדש ולאכול עד זמן צאה"כ דר"ת (למי שנוהג כן רק לחומרא), כשכוונתו להתענות "עד סוף התענית", דהוי חומרא דאתי לידי קולא. שוב ראיתי בויקהל משה (הגרמ"ש קליין שליט"א – מועדים ח"א עמוד תמ"ט) שדן בשאלה זו, ונקט **שאינ להתענות עד צאה"כ דר"ת** (אא"כ נוהג כרבינו תם מעיקר הדין), והסביר דיש לצרף כמה שיטות להקל: **א.** דעת הראשונים שאין חיוב להשלים את התענית, ובכללם הר"י הסובר שעדיף להימנע מלהשלים את התענית. **ב.** דעת מהר"ם מרוטנבורג שלאחר שהמתענה קיבל שבת, אפילו מבעוד יום, חשוב כמי שהשלים תעניתו. **ג.** דעת הראב"ד שמיד בתחילת שקיעת החמה חשוב המתענה כמי שהשלים תעניתו. **ד.** דעת הגאונים בענין זמן צאת הכוכבים.

עוד יש לציין, **שגם הנוהגים שלא לעשות קידוש בין שעה ששית לשביעית, מ"מ בשבת שלאחר התענית אין להקפיד** [נטעי גבריאל (חנוכה פס"ג ס"ט), ועי' ליקוטי מהרי"ח (סדר קידוש בליל שבת) שכ"כ גם במי שהזמין אורח עני, שלא יקפיד שלא לקדש בשעה זו].

טעימת מאכלים בתענית שחל בעש"ק

כ' המ"ב (סי' ר"נ סק"ב) בשם המ"א מצוה לטעום מכל תבשיל בע"ש כדי לתקנו יפה כהוגן (ובמחזור ויטרי – תפילת מוסף של שבת סי' קצ"א – כ' דשכרו של הטועם הוא שמאריכין לו ימיו ושנותיו), והמחזור ויטרי נתן עוד טעם כדי שלא יבוא לידי כעס על בני ביתו על הקדחת התבשיל, והוסיף בשש"כ (פרק מ"ב הערה רל"ה) דאולי יש עוד טעם, כדי שלא יבא לחילול שבת ע"י הוספת מלח וכדומה.

לפ"ז גם **בעשרה בטבת שחל בערב שבת יש מצוה לטעום התבשיל למי שרגיל בכך**, ועי' בפמ"ג (סי' ר"נ א"א סק"א) **דמ"מ לא יבלענה אלא יפלוט מה שטועם** (ועי' בשו"ע סי' ר"י ס"ב דא"צ לברך על טעימה זו), דהרי בשו"ע (סי' תקס"ז ס"א) נפסק דהשרוי בתענית יכול לטעום כדי רביעית ובלבד שיפלוט, והוסיף הרמ"א דיש מחמירין בכל ת"צ והכי נוהגין, וכתב שם המ"ב (סק"ו) דבמקום סעודת מצוה שמבשלין ביום לצורך הלילה יש לסמוך אדעה ראשונה להתיר לטעום התבשיל מעט מעט אם יש בו מלח ותבלין ולפלוט, ולפ"ז ה"ה בנד"ד, מותר לטעום התבשילין לצורך סעודות שבת. יש לציין שא"צ לברך ברכה על טעימה זו (סי' ר"י ס"ב ועי' בבה"ל).

טעם מאכלי שבת ובלע המאכל בטעות

מי שטעה ואכל יותר מכזית כשטעם מהמאכלים של שבת, חייב להמשיך להתענות עד סוף הצום, דהרי מבואר בשו"ע (סי' תקס"ח ס"א) דמי שנדר להתענות יום אחד או שני ימים, וכשהתחיל להתענות שכח ואכל כזית, איבד תעניתו וחייב לצום יום אחר, והסביר המ"ב (סק"ה) דלכתחילה אסור לאכול גם פחות מכזית, אלא שבדיעבד אם אכל פחות מכזית מתענה ומשלים וא"צ לצום ביום אחר, רק שהיום אסור לו לאכול יותר, אבל אם אכל כזית תוך כדי אכילת פרס, איבד תעניתו ויכול לאכול באותו יום (עי' במ"ב סק"ז). אבל לגבי תענית ציבור כתב המ"ב (שם סק"ח), אין הדין כן, אלא **אם שכח ואכל כזית חייב להשלים התענית, וא"צ להתענות יום אחר, אם לא שכוונתו לכפרה**, וכן איתא במהרי"ל שצוה לאחד להתענות אח"כ לכפרה.

והנה אפשר יש לבאר החילוק בין תענית יחיד לתענית ציבור ע"פ המבואר בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' ע"ט), שבתענית ציבור יש שני דינים: **א.** מצוה להתענות, **ב.** יש איסור אכילה, משום דביום התענית מצווה לסגף את גופו לשם עינוי, ולכן אם שכח ואכל שיעור של כזית, אע"פ שביטל תעניתו ע"י אכילתו, מ"מ אסור לו לאכול משום הדין השני, דיש איסור אכילה על כל כזית וכזית כדי לסגף את גופו.

כפרה למי שאכל בתענית ציבור – בעשרה בטבת

הבה"ט (סי' תקמ"ט סק"א בסו"ד) כ' חידוש גדול בשם המהרי"ל, שאם אכל בת"צ - יתענה בה"ב, וכן פסק החיי אדם (הלי' תענית כלל קל"ב סי' ל'), וכ' דאע"ג דמדע"ג דמדינא א"צ להתענות יום אחר, מ"מ ראוי להתענות לכפרה בה"ב, וכן פסק המט"א (סי' תר"ב סכ"ג), והוסיף דמי שקשה לו התענית ולא יוכל להתענות בה"ב, יש לו לפדות בממון, והעשיר יש לו ליתן לפי עשרו. והנה מקור הדברים במ"א (סי' תקס"ח סק"ד), והביא שבדרכי

משה כתב, פעם אחד שכח אחד ואכל בעשרה בטבת, וצוה המהרי"ל שיתענה בה"ב, וסיים המ"א דבתענית ציבור א"צ להתענות יום אחר אלא לכפרה (וע"ש בפמ"ג א"א סק"ד). בכה"ח (סי' תקמ"ט סק"ז) הביא דאפשר כוונת המ"א היא דווקא אם טעה ולא זכר כלל שהוא יום תענית ואכל כל היום, דבכה"ג יתענה בה"ב לכפרה, אבל אם נזכר בו ביום והשלים תעניתו, אפשר דגם המהרי"ל יודה דא"צ ג' ימים אפילו לכפרה, וסגי ביום אחד.

אבל בקצשו"ע (סי' קכ"ז סט"ו) מבואר, דס"ל דאפילו אם שגג ואכל וגם השלים תעניתו, יש לו להתענות בה"ב לכפרה, וכן משמע בח"א הנ"ל, ולכאורה דבריהם מחודשים מאוד. ואפשר י"ל דבמקור הדברים (כן הביא המ"א, אבל שאר הפוסקים לא חלקו בין התעניתים) מבואר שהמהרי"ל נשאל במי שאכל בעשרה בטבת, ואפשר הוא רק החמיר בצום זה משום דכתיב בו "בעצם היום הזה" (יחזקאל כ"ד ב'), לכן לא שייך שישלים יום אחד בלבד, דכיון שהתענית נקבע לבו ביום, עבר זמנו בטל קרבנו. ולכן כעין כפרה צריך שיתענה בה"ב, אבל האחרונים הבינו שדברי המהרי"ל לא נאמרו דווקא בעשרה בטבת, אלא ה"ה בכל תענית, ועדיין צ"ב. אבל להלכה המ"ב (ע' מש"כ לעיל בשם המ"ב סי' תקס"ח סק"ח) לא העתיק חידושו של המ"א בשם המהרי"ל שיתענה בה"ב, אלא כתב שא"צ להתענות יום אחר, אם לא שכוונתו לכפרה, כמש"כ המהרי"ל שציוה לאחד להתענות אח"כ לכפרה.

תרופה בתענית בערב שבת או בשבת

יש להסתפק, מה דינו של מי שיש לו מיחוש בעלמא שאינו בגדר חושאב"ס, ואין לו היתר לקחת תרופות בש"ק, אבל יש לו צורך לקחת תרופה פעם אחת בכל מעלי"ע, ואינו יכול למנוע ממנו למשך יומיים מעשרה בטבת עד מוצש"ק, האם יבלע הגלולה בעשרה בטבת שיש איסור אכילה מדרבנן, או בש"ק שיש איסור דרבנן של גזירה משום שחיקת סממנים. לכאורה נראה **דיש להעדיף לבולעו בעשרה בטבת לפמ"כ הב"י (סי' תרי"ב) דביו"כ אכילת דבר שאינו ראוי לאכילה, והוא גם פחות מכשיעור, מותר לכתחילה, וזה עדיף מלבולעו בשבת שיש איסור דרבנן, ואע"פ שהמ"ב (סי' תרי"ב סק"ט) כ' בשם הפמ"ג בענין אוכלים שאינם ראויים לאכילה, דלכתחילה יש איסור דרבנן לאכלן ביו"כ, ואפילו בחצי שיעור מהן ג"כ יש לזהר לכתחילה, מ"מ כ' הפוסקים (שו"ת כת"ס או"ח סי' קי"א, ושו"ת ארץ צבי סי' פ"ח, ואג"מ או"ח ח"ג סי' צ"א, - וע' בה"ט סי' תקס"ז סק"ז) דלבולעו גלולות הללו מותר לכתחילה, דבנוסף לקולות הנ"ל, אינו דרך אכילה אלא בולעו ואינו נהנה כלל.**

ומ"מ אם צריך לבולעו הגלולה עם קצת מים, הרי נהנה מהמים, ולכן יפגום המים בדבר מר כגון שיערב המים עם כמה שקיות של "תה קמומיל", וע' בשו"ת שבט הלוי (ח"י סוסי" פ"ד) שפסק, **דמי שמוכרח לקחת כדורים לרפואה, יעדיף לבולעם בת"ב שנדחה אפילו אם יצטרך לשתות קצת מים, מלבולעם בשבת ערב ת"ב.** הגר"א גנחובסקי זצ"ל הוסיף, דבשבת אין שיעור לגודל התרופה שחז"ל אסרו לקחת, משא"כ בת"ב שהשיעור שהוא בולע הוא רק חצי שיעור, ולכן עדיף לבולעם בתענית. והוסיף עוד סיבה, שמא יתרפא עד ת"ב, ויש נ"מ בין הני תרי טעמי כשעשרה בטבת חל בערב שבת, דמדן ח"ש עדיף לקחת התרופה בעשרה בטבת, משא"כ לפי הטעם שמא יתרפא, עדיף להמתין עד שבת.

רחיצה במים חמים לכבוד שבת

כ' השו"ע (סי' תקי"ב ס"ב) צומות הללו חוץ מת"ב מותרים ברחיצה וסיכה וכו', והסביר המ"ב (סק"ו) משום שכשקבלו עליהם לצום בכל הארבע תעניות, לא קבלו עליהם שיהיו בחומר ת"צ כמו ת"ב, לפי שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, ובעל נפש יחמיר בכולן כמו בת"ב, והוסיף השעה"צ (סק"ח) דעכשיו אין נוהגין לרחוץ בג' צומות בחמין, אבל במים צוננים, או פניו ידיו ורגליו בחמין, שרי בג' צומות.

כשחל עשרה בטבת בערב שבת כ' המ"ב (שם) דאין להחמיר ברחיצה בחמין, מפני כבוד השבת, ואמנם הבה"ט (שם סק"ב ושעה"צ סק"י) כ' שמקור לקולא זו מהב"ח, אבל בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' ק' ד"ה ואפשר) העיר שהב"ח לא הזכיר קולא זו, אלא הבה"ט הוסיף כן מדילי' (וע' בב"ח שהחמיר מאד ברחיצה בת"צ, ואחרי שהאריך במקור הדברים, כ' דעכשיו לא ראינו מי שנהג לרחוץ בשלשה צומות, ואסור להורות היתר משום אל תטוש וגו'), והסביר הכת"ס, שהבה"ט למד כן מק"ו משבת חזון, דהמהרש"ל כ' שנהגו איסור משום ערב ת"ב שחל

בערב שבת, אבל כשחל ר"ח בשבת לא שייך למיגזר ולאסור טבילה בערב שבת ר"ח, וא"כ אם התם דנוהגין כן ויש איסור בדבר, בכל זאת טרח המהרש"ל למצא טעם לבטל טבילה בערב שבת, כש"כ לגבי רחיצה בד' צומות דלא נזכר בשו"ע שנוהגין בהם איסור, ולא ניתן אלא לבעל נפש להחמיר ע"ע, בודאי יש להקל כשחל ת"צ בערב שבת, וכש"כ בעל נפש דמהדר במצוה זו של טבילה בערב שבת שלא יבטלנה, ואפילו לפמ"ש"כ ה"ב"ח דיש לנהוג בכל החומרות, אבל בערב שבת לא נהגו כן מעיקרא.

יש לציין, דגם אם מותר להתרחץ במים חמים בתענית בערב שבת, אבל אין להתרחץ בבוקר במים חמים כשמתכוון להתרחץ גם אחה"צ, כיון שהרחיצה אינה מיוחדת לכבוד שבת.

תספורת לכבוד שבת

הגמ' בר"ה (י"ח:) מביאה מעשה שגזרו תענית בחנוכה בלוד, וירד ר"א ורחץ, ור' יהושע וסיפר, ואמרו להם צאו והתענו (פרש"י עשו תשובה) על מה שהתעניתם (פי' דאסור להתענות בחנוכה). והנה לכאורה יש לדייק מכאן שבתענית אסור להסתפר ואסור לרחוץ, דאל"ה למה שנינו דר' אליעזר רחץ ור' יהושע הסתפר. הטו"א שם הקשה, דבשלמא רחיצה מצאנו בתענית (י"ב:) דאסור בת"צ שגזרו כשלא ירדו גשמים, אבל היכן מצאנו שתספורת אסורה בתענית. אבל הנצי"ב במרומי שדה שם כתב, דהכי מבואר בתענית (י:), שלא לנהוג עידונין בעצמו, ונפסק בשו"ע (סי' תקס"ח סי"ב) דכל השרוי בתענית לא ינהג עידונין בעצמו, והסביר הנצי"ב דהיינו שלא יסתפר, ובאמת מצאתי שכ"כ מפורש בפסקי תוס' בתענית (סי' י"ז) וז"ל תענית ציבור אסור ברחיצה, וכל שכן גיהוץ ותספורת עכ"ל.

עוד יש לציין, שהבה"ל (סי' תקנ"א סי"ב ד"ה מר"ח) כתב בשם הפמ"ג בשם הא"ר דאפשר יש להחמיר בשבעה עשר בתמוז ובעשרה בטבת כמו מר"ח אב עד ת"ב (דהיינו להמנע מכיבוס בגדים, ומלבוש בגדים מכובסים, וממשא ומתן, ומבנין של שמחה, וא"כ ה"ה בתספורת, אמנם יש שהעירו דאפשר הפמ"ג כ"כ דווקא לגבי משא ומתן ובנין של שמחה, ולא לגבי שאר הדברים הנוהגים בתשעת הימים כגון כיבוס בגדים ולבישת בגדים מכובסים וצ"ע). אבל המהרש"ם (דעי"ת שם ד"ה וע"ע) העיר דיש ט"ס בהעתקת הא"ר, משום שהפמ"ג העתיק מש"כ הא"ר, אבל דילג על שורה אחת, והמעייין בא"ר יראה שלא כ"כ, ולפי"ז יש לימוד זכות על הרבה שאינם מחמירין בזה, הגם ד"א דכיון שהבה"ל הביא דין זה, הוי ראיי שרבינו החפץ חיים זצ"ל ס"ל הכי, ומרן הגרשז"א זצ"ל ג"כ כתב דיש מחמירים להתנהג בת"צ כמו בתשעת הימים של חודש אב חוץ מצום גדליה (הובא בנשמת אברהם מהדו"ב ח"א סי' תקנ"ד סק"ד), אבל יש להוסיף שגם הבה"ל רק כתב אפשר יש להחמיר (כלשון הפמ"ג), ולא כתב שהדבר בודאי אסור.

אבל כשחל עשרה בטבת בערב שבת, מותר להסתפר לכבוד שבת, ואין זה נחשב כנוהג עידונין בעצמו, ועי' בנטעי גבריאל (חנוכה פרק ס"א סי"ג) שהביא בשם הרוח חיים (סי' תקס"ו סק"ד), דגם המחמירים שלא להסתפר בתענית, מותרים להסתפר לכבוד שבת.

ברית מילה ופדיון הבן בעשרה בטבת שחל בערב שבת

אם חל ברית מילה בעשרה בטבת שחל בערב שבת, עושים הסעודה ביחד עם סעודת ליל שבת (עי' שו"ת לבושי מרדכי יו"ד תנינא סי' קכ"ט), אבל כיון שכל אחד זוקק סעודה בפני עצמו, יש להוסיף תבשיל יותר מהמאכלים של שבת כמבואר במ"ב (סי' תי"ט סק"ב) לגבי ר"ח שחל בשבת, כדי שיהיה ניכר כבודו של ר"ח, וא"כ ה"ה בנד"ד.

לגבי פדה"ב בעשרה בטבת שחל בערב שבת, יש ד' שיטות בפוסקים:

א. עושים הסעודה ביחד עם סעודת ליל שבת (עי' שו"ת לבושי מרדכי יו"ד תנינא סי' קכ"ט), אבל כיון שכל אחד זוקק סעודה בפני עצמו, יש להוסיף תבשיל יותר מהמאכלים של שבת וכנ"ל לגבי סעודת ברית. והנה אע"פ שנחלקו הפוסקים מתי לעשות הפדה"ב כשחל יום ל"א ללידתו בתענית ציבור (עי' ש"ך יו"ד סי' ש"ה סק"ב), אבל המ"ב (סי' תקס"ח סק"כ) כ' בשם המ"א דנוהגים לפדותו ביום התענית ולעשות הסעודה בלילה, אמנם הביא בשם החת"ס שמצדד שיעשה הפדיון והסעודה בליל התענית, בליל כניסת יום ל"א,

אבל השעה"צ (שם סקכ"ד) העיר דגם לפי החת"ס, היינו דווקא אם נשלם מלידתו כ"ט יום וי"ב שעות ותשצ"ג חלקים, דלפעמים אם נולד קודם שקיעה עדיין לא הגיע לשיעור זה.

ב. בשו"ת לחם שלמה (יו"ד ח"ב סי' נ"ד) דן בשאלה דידן, בפדה"ב בעשרה בטבת שחל בערב שבת, ופסק דבשלמא אם התענית חל בימות החול, ניכרת הסעודה במוצאי התענית שהיא סעודת פדה"ב, אבל בנד"ד שמוצאי עשרה בטבת חל בליל שבת, אין הסעודה ניכרת שהיא סעודת פדה"ב, דהא בלא"ה איכא סעודת שבת, ואינו כ"כ פרסום, ולכן פסק **דעדיף לעשות הפדה"ב והסעודה בליל עשרה בטבת אם כבר נשלמו כ"ט יום וי"ב שעות ותשצ"ג חלקים** (כמש"כ מרן החת"ס זצ"ל הנ"ל), אבל לא כ' מה צריך לעשות אם עדיין לא נשלמו כ"ט יום וי"ב שעות ותשצ"ג חלקים.

ג. בשו"ת עמק התשובה (ח"ו סי' תצ"א) כ' **שיפדו את הבן בעשרה בטבת, ויעשו את הסעודה רק במוצש"ק**, והסביר דהרי המ"א (סי' תקנ"ט) פסק שאם צריך לעשות פדה"ב בתענית ציבור, עושין את הסעודה בלילה, וכיון דא"א לעשותו בליל ש"ק כיון שאינו ניכר שהוא מיוחד לכבוד הפדיון הבן, לכן יעשו במוצש"ק, ואע"פ שאם עשו ברית בתענית בערב ש"ק, עושין את הסעודה בליל ש"ק, שאני התם דשייך לעשות ברית מילה בשבת, וממילא גם סעודתו בשבת, משא"כ פדה"ב שא"א לעשותו בש"ק.

ד. מאידך גיסא מביאים (לוח דבר בעתו) **שמרן הגריש"א זצ"ל הורה לפדותו במוצש"ק ואז לעשות הסעודה** [אבל יש שהעירו דמהיכ"ת לדחות מצות פדה"ב ביומיים כדי להסמיך סעודת פדה"ב הניכרת להמצוה, ובפרט דא"א שהמשהה מצות פדה"ב עובר בעשה בכל יום ויום (לבוש בה"ל ת"ב סי' תקנ"א סי"ז) – שוב ראיתי באשרי האיש (יו"ד פס"ח סט"ו) שמרן זצ"ל פסק להיפך - **שיעשה הפדה"ב בזמנו בעשרה בטבת**, וע' בשו"ת מהר"ם בריסק ח"א סי' משי"כ בזה, וע"ע בנטעי גבריאל על חנוכה פרק ס' ס"י], ואילו מרן הגריש"א זצ"ל הורה **לפדותו בעשרה בטבת בערב שבת, ואח"כ לחלק לכל איש ואיש שקית המכילה חלה ואשפר שום וגביש סוכר**.

לשמוע מוזיקה בעשרה בטבת שחל בערב ש"ק

כ' הפוסקים **שאינ לשמוע כלי זמר בתענית** (קיצור שו"ע סי' קכ"ב סי"א), **וגם כשחל בערב ש"ק אין להקל**, דאין זה מהדברים שהתירו לכבוד שבת (נטעי גבריאל – חנוכה פרק ס' ס"ו), אבל א"צ להחמיר בצופר שמשמיע ניגונים להכריז על כניסת השבת.

אשרי וקרה"ת אחרי חצות לפני זמן מנחה גדולה

יש להסתפק כשחל עשרה בטבת בערב שבת ומתפללים מנחה גדולה, האם מותר להקדים לקרא קרה"ת אחרי חצות לפני זמן מנחה גדולה.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' נ"ג) דן בשאלה זו, והביא הא דשנינו במגילה (ל:): דעיקר חיוב קרה"ת והפטורה בת"צ קבעו אחרי חצות, וכן נפסק בשו"ע (סי' תקע"ו סט"ז) וז"ל בכל יום תענית שגוזרים על הצבור מפני הצרות, ב"ד והזקנים היו יושבים בביהכ"ס ובודקים על מעשה אנשי העיר מאחר תפלת שחרית עד חצי היום וכו'... ומחצי היום ולערב, רביע היום קורין בתורה ומפטירין בנביא, ורביע היום האחרון מתפללין מנחה עכ"ל. הרי משמע לכאורה שקורין בתורה מ"חצי היום", דאם הכוונה על שש שעות ומחצה, אינו מתחלק לרביע ורביע בדיוק, ולכן פסק **דבשעת הדחק אפשר לקרא בתורה ולהפטיר באותה חצי שעה שאחרי חצות, ותפלת מנחה יתפללו בשש ומחצה**.

תפילין במנחה

יש נוהגים (בני ספרד) להניח תפילין במנחה בתענית כדי להשלים מאה ברכות (ע' ב"י סי' מ"ו ס"ג), אבל הבה"ל (סי' ל"ז סי"ב ד"ה בשעת) כ' בשם השל"ה הק', **דאין להניח תפילין במנחה בערב שבת**, וי"א דאין להניחן גם כשמתפלל מנחה גדולה בערב ש"ק (כפ החיים להגרי"ח פלאגי סי' י"ט ס"ה, דלא כמש"כ בנטעי גבריאל – חנוכה פס"ב ס"ד), וע' במחזיק ברכה (סי' כ"ה סקט"ז וסי' רס"ז) טעם הדבר, שכבר נתנוצץ קדושת שבת (ולפי דבריו, אין נ"מ בין מנחה גדולה למנחה קטנה).

צדקה במנחה

כ' במטה משה (סי' תשנ"ה) וז"ל מנהג ליתן צדקה במנחה דתענית, דאגרא דתעניתא צדקתא (ברכות ו:), וכתוב (דברים י"א י"ג) "לעבדו בבל לבבכם", ויש אדם שחביב ממונו מגופו, ושמעתי מפי מורי ז"ל דמהאי טעמא מפטירין "דרשו" בתענית, שנאמר בה (ישעיה נ"ו א') "כה אמר ה', שמרו משפט ועשו צדקה", ואח"כ מצאתי בתוס' במגילה (כ"א. ד"ה הקורא) וז"ל והטעם שמפטירין במנחה בתענית ולא בשחרית, משום דכתיב בהפטרות "דרשו משפט ועשו צדקה", ואגרא דתעניתא צדקתא לעת ערב, ומשום הכי נכון לאומרו בערב אחר שעשו צדקה עכ"ל (והובא בקיצור בא"ר סי' תקס"ו סק"ב, ומ"ב שם סק"ב). והמ"ב הוסיף בשם הא"ר, יש נוהגין לשער מה שהי' אוכל ביום התענית, ליתן לעניים בערב.

ונ"מ טובא לאלו שאינם מתפללים מנחה גדולה אלא סמוך לשבת, ואינם יכולים ליתן צדקה כשבאים לביהכ"ס סמוך לשבת, שכבר יתנו הצדקה בשחרית, אע"פ שיש ענין ליתנו בסוף התענית.

והנה י"א שיכול ליתן צדקה מראש (כגון בבוקר), ויתנה שהצדקה רק תחול בזמן מנחה [הג"ר ישע"י פיק זצ"ל בספרו מיני תרגימא (פ' ואתחנן י' י"ג) כתב עצה בענין הצדקה שנודרין בשעת אמירת "יזכור", שלא ידור בכלל, אלא יפריש מערב יו"ט כפי מה שידבנו לבו, וביו"ט בשעת הזכרת נשמות יאמר "בעבור שאני נודר מעות שהפרשתי לצדקה בעדו, ובשכר זה..."], וכעין זה מבואר גם במטה אפרים (סי' תרי"ט סנ"ג), וכ"כ בלוח א"י להגר"מ טוקצ'נסקי זצ"ל (הלי' יוה"כ"פ)], אבל מרן בעל אילת השחר זצ"ל אמר, שהוא אינו נותן צדקה לפני התפלה בתנאי שכשמגיע ל"ויברך דוד" תחול הצדקה, משום שאין זה מועיל כ"כ, דעיקר המעשה וזכות של צדקה, הוא בשעת הפרשת הסכום (כאיל תערוג – תפלה עמוד קמ"ט). ולעני"ד נראה דכיון שכל התועלת של צדקה בתענית היא כדי שהעני יוכל לקנות אוכל לעצמו למוצאי הצום, א"כ בערב ש"ק עדיף לכתחילה שיקבל הכסף מוקדם יותר כדי שיהיה לו זמן לקנות אוכל לשבת, וא"כ העצה לתת לו צדקה בבוקר ע"מ שיזכה בו בזמן מנחה, אינה נכונה, אלא אדרבה, כיון שאין אפשרות לקנות אוכל סמוך לשבת, יתן לו דווקא בבוקר.

קריאת ויחל במנחה בערב שבת

כ' הב"י (סי' תקי"ג) בשם השבלי הלקט, אין קורין בס"ת במנחה בע"ש כשחל בו אחד מדי הצומות, וסיים הב"י דלא נהגו כן, וכן פסק הרמ"א (שם ס"ג) שקורין ויחל גם במנחה כשחל ת"צ בע"ש, ואמנם המ"א (שם סק"ו) הביא ראיי' לדברי השבלי הלקט ממתני' בתענית (כ"ו.), שלא היו קורין בתורה במעמדות בערב שבת במנחה מפני כבוד השבת, אבל המ"א סיים, דהאידינא שהכל מכינים מבעו"י, לכן קורין.

אבל הערוה"ש (סי' תקי"ג ס"ב) הקשה על ראיית המ"א, מדתנן במתני' שם דאע"פ שהיו מתענין בשאר ימות השבוע, מ"מ בע"ש לא היו מתענים, וזהו הטעם למה לא קראו, ולפ"ז בתענית ציבור כמו עשרה בטבת שמתענין בו גם בערב שבת, אין שום סיבה שלא יקראו בתורה במנחה. ועוד נ"מ, דהתם היו מעמדות בכל שבוע, ולכן גזרו שלא יקראו בכל שבוע בע"ש במנחה, משא"כ בעשרה בטבת שחל בערב שבת פעם אחת בהרבה שנים, בודאי קורין בתורה. והנה במקור הדברים בשבלי הלקט (סי' רס"ג בהג"ה) הביא הראיי' מהמעמדות, וכתב דראיי' נכונה היא, אבל כ' מפורש שהראיי' היא משום דלא הי' בו מעמד במנחה משום כבוד שבת, לכן אין קורין בספר במנחה בערב שבת כשיבא אחד מארבע צומות בערב שבת, ולכן אע"פ דלשונו היא "שלא הי' בו מעמד במנחה" וכהבנת המ"א, אבל במשנה בתענית מבואר להדיא שלא היו מתענין כלל בערב שבת וכמש"כ הערוה"ש.

תפלת מנחה לפני קבלת שבת

צריך ליזהר להתפלל מנחה לפני זמן קבלת שבת, וגדולי הפוסקים כבר דנו באלו שמתפללים מנחה בערב שבת כל שבוע אחרי השקיעה [ע"י שו"ת ארץ צבי (ח"א סי' ס'), ושו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' כ') ובשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' נ') כתב וז"ל צ"ע מאוד דרך המאחרים מנחה בעש"ק לתוך בין השמשות עכ"ל], אבל זה ברור, שאם כבר קיבל שבת (ולא עשה תנאי שעוד יוכל להתפלל מנחה), כ' המ"ב (סי' רס"ג סקמ"ג) שוב אינו יכול להתפלל מנחה, וצריך להתפלל מעריב פעמיים, אמנם י"א דהיינו דווקא בקבלת שבת במעשה הדלקת הנרות או בברכו, ולא בקבלת שבת בפה לבד.

עניית קדושה וברכו של העולה לתורה כשכבר קיבל שבת

יש להסתפק **במי שכבר קיבל שבת, ומזדמן למניין שעדיין מתפללים מנחה, האם מותר לו לענות קדושה, וכן לענות "ברכו" של העולה לתורה**, דאפשר כיון שכבר עשאו קודש, שוב אינו יכול לעשותו חול בעניית קדושה של מנחה דהוי תרתי דסתרי, דמאי שנא מציבור שקיבלו שבת שאינו רשאי להתפלל מנחה ולעשותו חול, וכש"כ כאן שהוא בעצמו קיבל שבת, האיך יענה קדושה של מנחה של חול.

אמנם יש מקום לחלק בין הנידונים, דתפילת מנחה של חול היא סתירה לקדושת שבת, דלא שייך תפילה של חול בשבת, אבל מצות עניית קדושה שייכת גם בשבת, וממילא אע"פ שקדושתם היא של מנחה של חול, אין בזה כ"כ סתירה אם עונה אע"פ שאצלו כבר שבת. ועוד י"ל, דכשמתפלל תפילת מנחה, הוא מראה שאצלו עדיין אינו שבת, וממילא הוי סתירה לציבור שכבר קיבלו שבת, אבל כשעונה קדושה, אין זה מחמת שאצלו עדיין חול, אלא משום שאינו רוצה לפרוש מהציבור - לפיכך עונה עמהם ואין זה נחשב כגילוי דעת שעדיין חול אצלו, ולכן **מותר לענות קדושה, וכן "ברכו" של העולה לתורה** [שש"כ (פמ"ו ס"ה) ע"פ שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' צ"א), קצוה"ש (סי' ע"ז סק"ז), והליכות שלמה (תפלה פי"ד הערה ב')].

אמנם בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' ע"ד) כתב, דמי שהתפלל מעריב בימות החול, שוב אינו יכול לענות קדושה ששומע ממנין אחר של מנחה, משום דהוי תרתי דסתרי, ולפי דבריו, לכאורה ה"ה בענינו, שקיבל עליו שבת אינו רשאי לומר קדושה של מנחה של חול, אבל האחרונים מחלקים בין הנידונים, דשם כיון שעשאו לילה בתפילת מעריב, שוב אינו יכול לענות קדושה של מנחה, דקדושה אינה שייכת בלילה כלל, אבל כשקיבל עליו שבת, עדיין לא נעשה לילה אצלו, אלא שחלה עליו קדושת שבת - בזה שפיר יכול לענות קדושה כיון שקדושה עצמה שייכת גם בשבת.

עניית אמן על מנחה שמתפללים בלילה שהוא עדיין לפני השקיעה לר"ת

לפעמים, חסידים הנוהגים כשיטת ר"ת, מתפללים מנחה מאוחר, זמן רב אחרי בין השמשות, אבל הוא עוד לפני השקיעה לשיטת ר"ת, וכתב הא"א מבוטשאש (סי' קכ"ד), שהאיסור לענות אמן על ברכה שאינה צריכה, הוא רק כשכוונתו בדרך קלות דעת, אבל כשכוונתו היא לשם שמים, ויש שום צד ספק אפילו רק בצד רחוק, שאולי איננו ברכה שאינה צריכה, **כגון בחזרת הש"ץ דמנחה בלילה, שיש צד לומר שעל ידי המנהג אין בו חשש ברכה לבטלה, וכל שכן כשהוא ספק חשיכה, פשיטא שיכול לענות אמן**, ואין שום פתחון פה כל דהו על זה. כעין זה כ' הבה"ל (סי' רט"ו ד"ה ואסור) וז"ל נראה דאם אחד נוהג כאיזה דעה, ואותה דעה לא הודחה לגמרי מן הפוסקים (כגון מי שמברך "ברוך אתה ה' חי העולמים", כדעת הירושלמי - ע"י מ"ב סי' ר"ז סק"ה), אף שמן הדין אין מחוייב לענות עליה אמן, דספק אמן לקולא, מ"מ אין איסור אם עונה עליה כמש"כ הפמ"ג (שם א"א) באות א', דאין בו חשש של "לא תשא" עכ"ל.

ברכת כהנים במנחה

כ' בשו"ע (סי' קכ"ט ס"א) אע"ג דאין נשיאת כפים במנחה, משום דשכיחא שכרות באותה שעה, ושמא הכהן יהיה שיכור, וגזרו במנחה של תענית אטו מנחה של שאר הימים, מ"מ בתענית ציבור שאין בו נעילה, הואיל ומתפללים סמוך לשקחה"ח, היא דומה לתפילת נעילה, ולכן יש בה נשיאת כפים, והוסיף שם המ"ב (סק"א) דהיינו דווקא כשהוא עדיין יום, ובהל' יוהכ"פ הוסיף המ"ב (סי' תרכ"ג סק"ח) דאם כבר חשכה אין נושאים כפים, דאיתקש נשיאת כפים לעבודה כדכתיב "לשרתו ולברך בשמו", ועבודה היא דווקא ביום, ואמנם אם הוא בין השמשות נסתפק הפמ"ג (ע"ש בשעה"צ סק"א), אבל מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה הל' יוהכ"פ פי"ד ס"ט) והגר"ש זצ"ל (קובץ תשובות ח"ב סי' ל"ד), פסקו שבא"י אפשר לסמוך להקל שהכהנים ישאו כפיהם עד שלש עשרה וחצי דקות אחרי שקיעת החמה משום ס"ס, דיש מתירין נשיאת כפים בלילה, ועוד שאחרי השקיעה הוא רק ספק לילה.

אם ברכת כהנים במנחה היתה בשעה מאוחרת, ונושאים כפים בטלית של חול, צריך ליזהר שלא לקפלו אח"כ, ומ"מ אם יתעטף בטלית זה משך השבת, יש להקל לקפלו (נטעי גבריאל - חנוכה פ"ג ס"ג) כמבואר בשו"ע בהל' שבת (סי' ש"ב ס"ג).

ברכת כהנים במנחה גדולה

אם מתפללים מנחה לפני זמן מנחה קטנה, וכש"כ אם מתפללים במנחה גדולה, כ' הרבה פוסקים [שו"ת שבט הלוי (ח"י ס"י כ"ג סק"ד), והליכות שלמה (תפלה פ"י סק"א), ולוח א"י (צום גדליה)] שאין נשיאת כפים, אלא אומרים "אלוקינו ואלוקי אבותינו". אבל החזו"א (או"ח ס"י כ"ג) ס"ל, אע"פ שנפסק שאין נושאים כפים רק במנחה קטנה, מ"מ אפשר כיון שבזמן חתימת התלמוד קבעו נשיאת כפים במנחה של תענית, אין לנו רשות לשנות מנהגם, אפילו אם מתפללים מנחה גדולה, שאנו נגררים אחר מנהג רבותינו בנשיאת כפים, אף שלא שייך אצלנו הטעם שהיה בזמנם, ואפשר דלא הוקבע הדבר אלא במתפלל סמוך לשקה"ח [וכן נהגו אצל מרן החזו"א זצ"ל במנחה גדולה בתענית (קה"י ברכות ס"י כ"ט ד"ה סוף דבר) וע"ש שהסביר, שיש ספק גדול אם הלכה זו דנשיאת כפים במנחה דתעניתא, הוא הלכה פסוקה בלא תנאי דזמן תפלת מנחה, או שהוא דווקא בתנאי אם יתפללו סמוך לשקה"ח, ותפס מרן החזו"א זצ"ל שזהו ספק גמור, ולכן אע"פ שלמעשה מרן החזו"א זצ"ל נשאר בצ"ע בספרו, הסכים דכן הגון לעשות משום ספק דרבנן לקולא, ואפשר להקל, וא"כ למה נפסיד מצוה דאורייתא דנשיאת כפים), ומביאים שמרן הגרשז"א זצ"ל שאל את מרן החזו"א זצ"ל על הוראתו, ואחרי שדיבר אתו אמר "ולא זכיתי להבין דבריו" (הליכות שלמה הנ"ל הערה 47).

והנה הגר"ש דבליצקי זצ"ל (זה השלחן ח"ב ס"י קכ"ט) האריך להוכיח דלא כשיטת מרן החזו"א זצ"ל, וסיים דרק מהזמן שראוי ביו"כ לתפילת נעילה, אפשר להתפלל מנחה ולומר ברכת כהנים בכל תענית ציבור במנחה, ויש להקל בנ"כ מפלג המנחה, ואם התחילו מנחה קודם פלג המנחה, ולברכת כהנים הגיעו לאחר פלג המנחה, לכתחילה לא יעלה הכהן לברכת כהנים, ואם עלה אין מורידין אותו.

לפ"ז יש להסתפק, היאך ינהגו שני כהנים שבדרך כלל נוהגים כשיטת מרן החזו"א זצ"ל, ומתפללים מנחה גדולה במנין של ליטאים, אבל הש"ץ הוא חסידי – האם הוא יאמר "כהנים" ויקריא להם הפסוקים, וכמו"כ מה יעשה כהן חסידי שמתפלל מנחה גדולה בתענית ציבור.

האם כהן שכבר קיבל שבת יכול לישא את כפיו

מעשה שהיה בכהן שהתפלל מנחה גדולה בעשרה בטבת שחל בערב שבת, וקיבל ע"ע תוסי' שבת אחרי פלג המנחה, וכשהגיע לביהכ"ס, המנין שהיו בסוף מנחה בקשו ממנו לישא את כפיו יחד עם הכהן שהתפלל אתם כדי שיהיו שני כהנים, והסתפק האם אסור לו לעלות אחרי שקיבל שבת, או שמא חייב לעלות כיון שאמרו לו לעלות (אמנם העירו לי, שמבואר בשו"ע ס"י קכ"ח ס"ג שאם כבר עלה פעם אחת ביום זה, שוב אינו עובר אפילו אמרו לו לעלות, וא"כ מהיכ"ט לומר ש"חייב" לעלות אחרי שאמרו לו לעלות, וממילא אם כבר קיבל שבת, מהיכ"ט שיעלה בכלל, ולכן צריך לבאר הספק לפי מה שנפסק במ"ב שם סק"ב, שאם עולה שנית, צריך לברך, ועל דא קמסתפיקנא, אם ירצה לעלות, האם יברך אחרי שכבר קיבל שבת).

מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א דן בשאלה זו בתרי אנפין (חשוקי חמד - בכורות ס"א. עמוד תרס"ט), אב"א אם יש איסור של ברכת כהנים בכלל אחרי שקיבל שבת, ואב"א אפשר נחשבת קבלת שבת בטעות. והביא המ"ב (ס"י רס"א סק"ח) שמחלק בין ציבור שקבלו עליהם שבת, שהוא חמור ואסורים בכל השבותים, לבין יחיד שקבל עליו שבת, שדינו כבין השמשות ומותר בכל השבוחים, ולפ"ז כיון שהיחיד קיבל שבת, יכול לברך ברכת כהנים עכ"פ בלי ברכה.

והוסיף דאע"פ שהמ"ב פסק (ס"י ת"ר סק"ז בשם ה"ט"ז סק"ב) שאם הביאו לציבור שופר בר"ה שחל בערב ש"ק, והם כבר קיבלו שבת, בכל זאת יתקעו בשופר, משום שקבלת השבת היתה בטעות, אלא שלא יברכו על השופר משום תרתי דסתרי, בכל זאת יש לחלק בין הנידונים, והסביר מרן הגריש"א זצ"ל שא"א לומר שכל דבר עושה טעות, דכדי לקבוע שהקבלת שבת היתה בטעות, צריכים להיות משוכנעים ובטוחים שלא היה מקבל שבת מחמת סיבה זו, כגון בתקיעת שופר, דברור לנו ולכל ישראל שקבלת השבת היתה בטעות, אבל אם למשל רוצים לצרף למנין חמשה מתפללים שכבר קיבלו שבת, לצורך קריאת ויחל בתענית בערב ש"ק, כיון שאין זה עיקרו של התענית, ובפרט שקריאת ויחל הינה חיוב פרטית ולא של הציבור, ואין שם ציבור, א"א לומר שהקבלת שבת היתה בטעות.

לפ"ז פסק מו"ר שליט"א דגם בנד"ד, קשה לומר שקבלת שבת של הכהן היתה בטעות, אבל מאידך גיסא, יש לחלק בין ציבור שקיבלו שבת שהם אסורים בכל השבותים, ובין יחיד שקיבל עליו שבת שמותר

בשבתים שדינו כבין השמשות, וממילא אע"פ שתקיעת שופר היא רק שבות, 9 במ"מ ההיתר של הט"ז היתה משום שכל הציבור כבר קבלו שבת, אבל בנד"ד שרק היחיד קיבל שבת, הלא הוא עדיין מותר בשבתים, ובפרט שרק **קיבל שבת ועדיין לא התפלל מעריב**, וממילא **יכול לזכות הציבור בברכת כהנים**, אבל צ"ע לענין הברכה, ולכן כיון שיש שם עוד כהן, יבקש ממנו שיוציאנו בברכתו.

אבינו מלכנו ונפילת אפים במנחה

כ' המ"ב (סי' תקי"ג סק"א) בשם המ"א (ומקורו בר"ן), **אין אומרים וידויים ונפילת אפים במנחה לפי שהוא ערב שבת**, והערה"ש (שם ס"ב) הוסיף דגם **אין אומרים אבינו מלכנו במנחה**, וכן מבואר גם במ"ב (סי' תר"ב סק"ג) לגבי ערב שבת שובה.

קריאת "ויחל" אחרי השקיעה

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנ"ז) נקט דקרה"ת בתענית היא חובת היום, ולשיטתו גם מי שאינו מתענה יכול לעלות לקרה"ת, ולפ"ז אם עבר היום שוב אינו יכול לקרא, ומ"מ אין איסור ברכה לבטלה אם הציבור יקראו אחרי שקיעה, דלשיטת הבאר שבע בסוטה (מ"א). כל אימת שרוצה לקרות בתורה בציבור חייב לברך עליה מה"ת, ולא נפטר במה שכבר בירך ברה"ת בשחרית ביחיד (והסביר בשו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' ס"א ע"פ המ"א בסי' רי"א סק"א, דאינו בדין שמי שאינו חשוב יפטור מי שחשוב דרך גרא אלא דרך כוונה, ובדאי אין מי שמכוון ברה"ת בשחרית לפטור הברה"ת של קרה"ת). וע"ש שהביא עוד הרבה פוסקים הסוברים כמותו, וגם להחולקים על הבאר שבע, מ"מ כיון שבברה"ת בבוקר לא נתכוון להוציא קרה"ת בצבור בברכותיו, אי"כ הוא כאילו כוון במפורש שלא יוצא בברכותיו בבוקר את קרה"ת במנחה, ולכן אע"פ שלא יקרא קרה"ת עד הערב, שפיר **יוכל לברך ברה"ת על קריאה זו אחרי השקיעה** וע"ש עוד בזה. וע"ע בשו"ת דבר יהושע (ח"ג סי' ס"ג סק"ב) שהאריך בשאלה זו.

קריאת ויחל אחרי קבלת שבת

מעשה שהיה בעשרה בטבת שחל להיות בערב שבת, ובאו ה' מתענים לפנות ערב לבית הכנסת להתפלל מנחה, והמתינו למתענים נוספים שיבואו ויתפללו שמו"ע בברכת עננו ויקראו ויחל, אבל לא הגיעו מתענים נוספים. משראו שאין יותר מחמשה מתענים, התפללו מנחה ביחידות בלי קרה"ת, וגם קבלו שבת כשהיה עדיין היום גדול. לאחר שקבלו שבת באו עוד ה' מתענים ובקשו לצרף את חמשת המתענים שכבר קבלו שבת לקריאת ויחל, ונסתפקו האם יכולים לצרפם.

מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א דן בשאלה זו (חשוקי חמד מגילה ל:), ופשיטא ליה דכיון שא"א להתפלל מנחה אחרי קבלת שבת, ה"ה שא"א לקרא פ' ויחל, ואע"פ שהיתה קבלת טעות בשבת, דאם היו יודעים שיגיע עוד מתענים, לא היו מקבלים שבת, מ"מ הביא בשם מרן הגריש"א זצ"ל הפסק הנ"ל, שא"א לומר שכל דבר עושה טעות, דכדי לקבוע שהקבלת שבת היתה בטעות, צריכים להיות משוכנעים ובטוחים שלא היה מקבל שבת מחמת סיבה זו, כגון בתקיעת שופר, דברור לנו ולכל ישראל שהקבלת שבת היתה בטעות, אבל אם למשל רוצים לצרף למנין חמשה מתפללים שכבר קיבלו שבת, לצורך קריאת ויחל בתענית בערב ש"ק, כיון שאין זה עיקרו של התענית, ובפרט שקריאת ויחל הינה חיוב פרטית ולא של הציבור, ואין שם ציבור, א"א לומר שהקבלת שבת היתה בטעות, ולכן פסק שא"א לצרף את כולם כדי לקרא ויחל.

אמירת "עננו" בשמו"ע אחרי השקיעה

יש להסתפק מה הדין אם ציבור אחרו מלהתפלל מנחה עד השקיעה (הדבר שכח מאוד במנינים שרגילים כל ערב שבת להתחיל מנחה בשקיעה, וע' בשו"ת ארץ צבי סי' ס' ושו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' כ' מש"כ בזה) ורוצים לומר "עננו" בשמו"ע, דהרי אחרי השקיעה הוא בודאי שבת, והיאך יאמרו "עננו". והנה לכאורה זה פשוט, דלפי המ"ב (סי' רס"ג סק"ג) שפסק, שאם כבר קיבל שבת שוב אינו יכול להתפלל מנחה ויתפלל מעריב פעמיים, אי"כ אחרי שקיעה שחל דיני שבת ממילא אפילו אם לא קיבל על עצמו תוסי' שבת, שוב אינו יכול להתפלל מנחה, וכל הנידון הוא לאלו המקילין בזה כל ערב שבת.

כ' בספר חסידים (סי' רכ"ט) שהמתענה תענית חלום בשבת, לא יתפלל "עננו", כי לא יוכל לומר "ביום צום תעניתנו ובצרה גדולה אנחנו", כי לא יתכן לומר כן בשבת וכן שיטת האו"ז סי' ת"ז ושבלי הלקט סי' רע"ח), אבל בשו"ע (סי' רפ"ח ס"ו) פסק שאומר עננו כשיטת הרבה ראשונים (קודם יהיו לרצון – מ"ב סק"ב).

בשו"ת דבר יהושע (חי"ג יו"ד סי' ס"ג סק"ב) כתב, **דאם למעשה נהגו להתפלל מנחה בעש"ק אחרי השקיעה, א"כ מאי שנא קריאת "ויחל" ומאי שנא "עננו", ומ"מ משום כבוד שבת כיון שכבר קידש היום, ראוי למנוע מלומר "ביום צום תעניתנו"** (ואע"פ שהמ"ב הנ"ל לא כ' שבתענית חלום בשבת, ידלג על "יום צום תעניתנו", צ"ל דשאני התם שמתענה בשבת, משא"כ בעשרה בטבת שחל בעש"ק, שאין התענית בשבת), אבל עצם תפלת מנחה אין בו משום זילותא דשבת כיון דמעיקר הדין היינו צריכים להתפלל ח"י ברכות בשמו"ע בשבת, ורק משום טירחא הקילו רבנן, וא"כ בנד"ד יש להקל לכתחילה להתפלל שמונה עשרה של מנחה כרגיל.

עוד הוסיף שם, דבודאי צריך להקפיד לומר ברכת "עננו" קודם ביהשמ"ש, ובפרט לפי מה שהביא ביד אפרים (סי' תק"ט) שהיתה הו"א שלא לומר "עננו" כלל בעש"ק במנחה משום דמסיים "העונה לעמו ישראל בעת צרה", אלא שמבואר באבודרהם דשפיר אומר "עננו" כיון שעדיין לא נכנס שבת, ולפי"ז כתב **דאם הוא כבר ביהשמ"ש ואינו עת צרה, יאמר הש"צ ברכת "עננו" בשומע תפלה, ויסיים הברכה בא"י שומע תפלה, ולא בסיום המיוחד של ברכת "עננו"**.

זמן תפילת מעריב

יש להסתפק מתי הזמן הראוי להתפלל מעריב בליל ש"ק, דמצד אחד ראוי להחמיר להתפלל ק"ש עם ברכותיה בזמן שהוא ודאי לילה לכל הדעות, ומאידך גיסא הוי חומרא דאתי לידי קולא, דהרי אם מאריך הצום בשבת שלא לצורך, אע"פ דקיי"ל דכשחל עשרה בטבת בערב שבת משלימין התענית, מ"מ אסור לצום בשבת שלא לצורך, ועוד שהנשים המתענות ממתנינות לבעליהן, ואמנם הן יכולות לעשות קידוש לבד, אבל סו"ס הדבר קשה להן, וע"פ רוב לא יקדשו בעצמן וימשיכו להתענות עד שבעליהן יחזרו ממעריב.

המטה אפרים (סי' תר"ב סכ"ט) כ' בענין מעריב במוצאי צום גדליה, **דאין לאחר תפלת מעריב ביותר משום טירחת הציבור, שהרבה אנשים שהתענית קשה להם, ובפרט מעוברות ומניקות, ותענית ציבור אין צריך תוספות, רק תענית של יוהכ"פ לבד צריך להמתין מעט אחר צאה"כ, לכן יראו שלא להקדים ושלא לאחר, רק לשער שביציאה מביהכנ"ס תהי' השלמת התענית ויגיע עת האוכל**.

בשו"ת שבט הלוי (חי"י סי' פ"א בסו"ד) כ' בענין זמן תפלת מעריב במוצאי ת"ב וז"ל אני נוהג כאשר **קבלתי מרבותי, שאפשר להקדים התפלה ביום התענית זמן מה לאחר בין השמשות כדעת הגאונים (ע"ש בח"ו סי' ע"ב בענין הנהגים כשיטת ר"ת), דאין להחמיר לענין צאה"כ מאוחר לענין תענית חוץ מיוהכ"פ ושבת, ויש מחמירים גם בזה עכ"ל**.

הג"ר יחיאל מיכל טוקצינסקי זצ"ל (בספרו בין השמשות פ"ח אות ג') הביא שחו"ז הג"ר שמואל סאלנט זצ"ל היקל במוצאי תענית להתפלל עשר דקות אחרי השקיעה, וצוה לקרא ק"ש פעם שנית בזמנה כדי לצאת י"ח.

מרן הקה"י זצ"ל אמר בשם מרן החזו"א זצ"ל (ארחות רבינו ח"א עמוד ק"ו), מעיקר הדין חצי שעה לאחר השקיעה הוא כבר לילה, והוא נהג להחמיר להמתין עוד עשר דקות - דהיינו ארבעים דקות אחר השקיעה כדי להתפלל מעריב, ובמוצאי ש"ק המתין ארבעים וחמש עד חמישים דקות לאחר השקיעה משום תוספת שבת. ולכן בשנת תשל"ג שחל עשרה בטבת בערב ש"ק, הורה מרן הקה"י זצ"ל שיקדימו להתפלל מעריב שלוש דקות לאחר השקיעה, ואמר להכריז שיקראו עוד פעם ק"ש אחרי התפלה (וע"ש דאצל מרן החזו"א זצ"ל בכל מוצאי תענית ציבור, אפילו כשחל בחול, הקדימו להתפלל מעריב קצת יותר מוקדם מהרגיל, אלא שהוא לא התפלל ק"ש וברכותיה עם הציבור, ורק התפלל שמו"ע אתם ואח"כ קרא ק"ש וברכותיה, משום שלא רצה שהציבור יצטרכו להמתין לו בסוף הצום עד שיסיים ק"ש – אמנם בחוט שני ענינים שונים עמוד ר"י כתב, דכשחל עשרה בטבת בערב שבת, מרן החזו"א

זצ"ל נהג להתפלל תפילת ערבית בזמן הרגיל, שהוא כארבעים דקות אחרי השקיעה, וצ"ע). אבל יש נוהגים להתפלל מעריב זמן קצר אחרי השקיעה (ע"פ המט"א הני"ל), ועד שיגיעו הביתה יהיה צאה"כ כנ"ל, ויקראו ק"ש שנית אחרי צאה"כ [ואפילו אם התפללו מנחה אחרי פלג המנחה, כי המ"ב (סי' רס"ז סק"ג) ובה"ל (שם ד"ה ובפלג), דבשעה"ד יש להקל בציבור להתפלל מנחה בבין השמשות, אע"פ שהתפללו מנחה אחרי פלג המנחה, אלא שיקראו ק"ש שנית כשהוא ודאי לילה].

האם אשה יכולה לאכול בליל ש"ק לפני שבעלה חוזר מביהכנ"ס

אשה המצטערת בסוף הצום ורוצה לאכול בליל ש"ק לפני שבעלה חוזר ממעריב, בודאי עדיף שתקדש ותאכל כזית פת (בלחם משנה) כדי לקיים קידוש במקום סעודה, אבל אם זה קשה לה, יכולה לקדש ולאכול עוגה, ואינה צריכה לאכול דווקא פת מיד אחרי קידוש, וכן הוא משמעות המ"ב (סי' רע"ג סק"ה) שהתיר לאכול מיני תרגימא שיחשב כקידוש במקום סעודה, ולא חילק בין קידוש ביום או בלילה (אמנם ע' ברע"א בהגותיו על המ"א סי' רע"ג סק"א שמפקפק בזה, משום דמבואר בת"ר בברכות דמיני תרגימא אינו נחשב כמקום סעודה), ויש להביא עוד ראיי' מהמ"ב (שם סק"ו) שהביא שיטת השלטי גיבורים דגם אכילת פירות נחשבת כקביעת סעודה לגבי קידוש, וכי המ"ב, דאע"פ דיי"א שיש לסמוך עליו בשחרית, אבל בלילה בודאי אין לסמוך עליו. והנה מדלא כ' דאפילו מיני תרגימא לא סגי בלילה, משמע דס"ל דמיני תרגימא שפיר נחשב כאכילה במקום סעודה בלילה.

מאיך גיסא בשו"ת שלמת חיים (סי' קס"ו ובנדמ"ח סי' רנ"ה) כתב, אם קידש ורק אכל מיני תרגימא, מן הנכון לקדש עוד הפעם קודם הסעודה גמורה, כדי לחוש לשיטת הגר"א במעשה רב שאין לקדש אלא במקום סעודה גמורה, מ"מ כאן אם האשה תשאר בביתה ותמשיך סעודתה בנט"י ובפת כשיבא בעלה מביהכנ"ס, עדיף טפי, ובפרט שגם לפי השלמת חיים תשמע קידוש עוד פעם מבעלה (אמנם היה מקום לומר שכל הנידון שם הוא בקידוש בבוקר ולא בלילה, דבשלמא בבוקר שרק מברך בפה"ג, אבל מהיכ"ת להתיר לקדש שנית בלילה, אבל ע' בשש"כ פנ"ד הערה ע"ב שהבין שכוונת השלמת חיים היא גם בלילה, ולכן כ' השש"כ וז"ל ומי"מ נ"ל דבערב משום ספק ברכה לבטלה לא יחזור ויקדש עכ"ל).

ברכה אחרונה על עוגה שאוכל אחרי קידוש לפני הסעודה

בענין ברכה אחרונה על העוגה שאכלה, מבואר במ"ב (סי' קע"ו סק"ב ובה"ל שם) שאם אוכל עוגה לפני הסעודה, לא יברך "על המחיה", כיון שיש צד שברכת המזון פוטרת את הברכה אחרונה על העוגה, אבל יש לציין, דיי"א שאם מפסיק רבע שעה או חצי שעה בין אכילת העוגה לסעודה, באופן שנראים כשתי סעודות, צריך לברך ברכה אחרונה על אכילת העוגה (וזאת הברכה פ"ט עמוד 85), ומביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל (שם) שעדיף לברך ברכה אחרונה על העוגה, ולשהות פרק זמן עד הסעודה.

להקדים קידוש ל"שלוש עליכם" כשיש אורח בליל שבת

מנהג ישראל לשיר "שלוש עליכם" כשמגיעים לביתם אחרי מעריב, ויש להסתפק כשחל עשרה בטבת בערב שבת, האם יקדים קידוש לפני שלוש עליכם, ולכאורה נראה פשוט דאם יש ספק של שלוש בית, בודאי שלוש בית קודם ל"נתינת שלום למלאכים", אלא דעדיין יש להסתפק מה הדין כשבני ביתו מעדיפים שלא לשנות את הסדר, אבל הזמין אורח עני, ומסתמא במוצאי התענית האורח הוא רעב, והרי כ' השעה"צ (סי' תרל"ט סק"ז), אע"פ שבליל א' דסוכות כשיורד גשם, ראוי להמתין מלאכול עד חצות הלילה פן יעבור הגשם, מ"מ אפשר כשיש לו אורח עני, אם יעכבו מלאכול איסורא נמי איכא, דהם אינם מחוייבים לצאת כל הדיעות, ואיכא חשש של בל תאחר. וכן מפורסם שרבינו החפץ חיים זצ"ל נהג כשהיו לו אורחים, שר "שלוש עליכם" אחרי קידוש והמוציא, וע"ע מ"ב (סי' רע"א סק"א) דאפילו אם אינו תאב לאכול כשבא לביתו, מ"מ יקדים לקדש משום שלום בית או הכנסת אורחים, ובפרט כשיש לו אורח עני, דאינו יכול לעכבם משום שהוא רוצה לקיים מצוה מן המובחר לאכול בתיאבון, וא"כ לכאורה ה"ה בנד"ד שיאחר "שלוש עליכם" אחרי קידוש.

בשו"ת דבר אברהם (ח"ב סי' ב' בהג"ה) הביא "הערה נפלאה" זו בשם רבינו החפץ חיים זצ"ל, אבל כתב דלפי שאין העולם נזהר בזה כ"כ, מהדרנא בתר זכותא דאינה נכונה, משום דאומדנא דמוכח הוא שהמארח עני לסעודת שבת, דעתו היא שבשעה שיאכל הוא, יאכל גם העני עמו, והוי כקבע זמן לצדקה

בשעה שיאכל הוא, וא"כ כל זמן שהוא עצמו אינו אוכל, עדיין לא הגיע זמן הצדקה, ואין מקום לעבור בבל תאחר. אמנם במועדים וזמנים (ח"ח בהערות על ח"א סי' י"ח) הקשה על הדבר אברהם, שאם העני רעב וצריך לאכול, חייב ליתן לו מיד מדין צדקה, ולא מהני התנאי של בעה"ב ע"ז.

ולעני"ד יש מקום להסתפק בעשרה בטבת שחל בערב שבת, דאפשר גם הדבר אברהם יודה דבכה"ג יש לחוש משום בל תאחר אם הוא מזמין אורה, דהרי המארח וב"ב שלא אכלו כל היום ג"כ רעבים, ועד שהבעה"ב חוזר לביתו אחרי התפלה, לא ידע אם משפחתו כ"כ רעבים שיצטרך לקדש לפני שיאמר "שלום עליכם", ולכן על דעת כן הזמין האורח שיתכן מאד שיקדש לפני "שלום עליכם". עוד יש להסתפק דמשום חומרת האיסור לצום בשבת (וכבר הזכרנו לעיל מחלוקת הראשונים בזה, דיי"א שמשלימין התענית פירושו עד השקיעה, ורבינו יצחק אכל לפני שהלך להתפלל מעריב וכו'), אפשר דראוי לכל אחד לקדש ולאכול לפני שלום עליכם (וכ"כ בחוט שני ענינים שונים עמוד רי"א).

האם יי"ח כששומע קידוש לפני צאה"כ דר"ת

מעשה שהיה בחסיד קלויזנבורג שנוהג כשיטת ר"ת במוצש"ק מעיקר הדין, ולכן בליל ש"ק, במוצאי התענית אינו יכול לאכול עד צאה"כ לר"ת, והוא הוזמן לאכול סעודת שבת אצל מי שהיה בטוח שג"כ נוהג כן, אבל כשהגיע לבית מארחו, ראה שהוא עושה קידוש לפי צאה"כ של הגאונים, והסתפק האורח (כיון שלא נעים לו להוכיח את המארח על שאינו נוהג כמנהג החסידות שלו) אם יכול לצאת בקידוש שהוא שומע מהמארח, ואז ימתין כרבע שעה עד שיטול ידיו לסעודתו, או שמא כיון שאינו יכול לאכול בזמן ששומע קידוש, אינו יי"ח בקידוש שהוא שומע.

כ' השו"ע (סי' תע"ב סי"א) שלא יאמר קידוש בליל הסדר עד שתחשך, והסביר המ"ב (סק"ד), אע"פ שבדרך כלל יש מצוה להוסיף מחול על הקודש, ויש לקדש מבעו"י, שאני פסח דצריך לקדש בשעה הראויה לאכול מצה (סברת הט"ז), ועוד משום שקידוש הוא אחד מארבע כוסות, וכולהו בתר הגדה ומצה ומרור גרירי (סברת המ"א בשם התרוה"ד). הפמ"ג שם הסביר סברת הט"ז, דבעינן קידוש במקום סעודה, ואם אינו יכול לאכול מצה בזמן שמקדש, הרי חסר בהאי דינא של קידוש במקום סעודה, ומה"ט כ' הפמ"ג א"א לעשות קידוש מבעו"י בליל ראשון של סוכות, כיון שאינו יי"ח כזית פת בסוכה עד הלילה דומיא דמצה, ואילו לפי סברת המ"א בשם התרוה"ד, כיון שאין ד' כוסות בסוכות לא שייך האי חסרון.

אבל בשו"ת שביבי אש (ח"ב סי' כ"ד ד"ה והנה לקושטא) העיר, דלכאורה בערב סוכות אין סיבה שלא יקדש מבעו"י, דהרי אין איסור אכילה לפני צאה"כ, אלא שאינו מקיים מצות אכילת כזית בסוכה עד צאה"כ, וא"כ לכאורה אין סיבה שלא לקדש מבעו"י ויתחיל סעודתו, רק שיקפיד לאכול כזית בסוכה בלילה (אמנם יש לדחות קולא זו קצת, אם זה יגרום שלא יאכל בלילה לתיאבון, דמהאי טעמא אסור לאכול בערב יו"ט מן המנחה ולמעלה כדי שיאכל בערב לתיאבון).

עוד כ' שם, דאפשר נד"ד שאני מאכילת מצה בליל פסח, דהתם אסור לו לאכול מצה מדינא עד הלילה, וממילא אינו יי"ח קידוש במקום סעודה, משא"כ במוצאי תענית בליל ש"ק שנמנע מלאכול עד הלילה מחמת החומרא של לילה לשיטת ר"ת, אפשר אין זה מעכב בדיעבד, אמנם יש להעיר ע"ז קצת, דהרי מדובר במי שנוהג צאה"כ דר"ת מעיקר הדין, ולא רק בגדר חומרא.

אבל אפשר יש להקל מסברא אחרת, דאמנם נפסק ברמ"א (סי' רע"ג סי"ג) דצריך לאכול במקום קידוש לאלתר, והמ"ב (סק"ב) כ' בשם המ"א שלא יפסיק אפילו זמן קצר, ובסידור יעב"ץ (דינים שאחרי קידוש סי"ג) כ' דלכתחילה לא יפסיק יותר משיעור הילוך כ"ב אמה, אבל לגבי בדיעבד, כ' השע"ת (שם סק"ב) בשם הגינת וורדים שאם שהה עד שעברה הנאתו דכוס קידוש, א"צ לחזור ולקדש, והכה"ח (שם סק"ט) כ' בשם המהריק"ש, דכל שלא עבר זמן שיעור עיכול א"צ לחזור ולקדש. לפי הני שיטות, בודאי בדיעבד יי"ח קידוש, גם אם נוטל ידיו רק לאחר רבע שעה.

ואפשר יש לדמות שאלה דידן למי שבירך על האוכל בסוף הצום (שאינו בליל שבת), וטעה בזמן היתר אכילה, ונפסק להלכה שאסור לו לטעום אפילו משהו, אלא דיש להסתפק שמא ימתין כמה דקות וכשיגיע

צאה"כ יאכל. מקום הספק הוא לפמשי"כ המ"ב (סוסי ר"ו) בשם המ"א, שאם בירך על המים ושמע שיש מת בעיר, ישתה מעט מן המים וישפוך השאר, ואם אמרו לו שהתקופה נופלת (ע"י יו"ד סי' קט"ז ס"ה ודרכי"ת סקפ"ט דבזה"ז נוהגים להקל בזה) ויש אז חשש סכנה לשתות המים, ימתין מעט עד שתעבור התקופה ואח"כ ישתה, ולפ"ז כ' שם הפמ"ג (א"א סוסי ר"ו) דמי שבירך על המאכל בסוף התענית, ימתין זמן מה עד הלילה ולא יסיח דעתו דאינו מחוסר זמן.

אמנם בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קט"ז סק"ז) תמה על הפמ"ג, שלא הביא ראיי ממש"כ הרמ"א בה'י הבדלה (סי' רצ"ט ס"ה) בשם התרומת הדשן (סי' קנ"ד) שדן בבני אדם שמתענים ג' ימים רצופים לילה ויום, והתחילו תעניתם במוצש"ק, היאך יבדילו על הכוס הואיל ואינם יכולים לשתות במוצש"ק, וכ' שם (בסוף הסימן) שמבדילים בסוף יום ג' סמוך לחשיכה ממש, ושותין כוס הבדלה משחשיכה - הרי מפורש שבירכו בפה"ג מבעו"י כשעדיין התענו, ותי' בשו"ת בצל החכמה, דאפשר התרוה"ד מיירי סמוך לחשיכה ממש, והפמ"ג מיירי שממתין זמן מה עד הלילה.

עוד יש להוסיף, שדברי הפמ"ג והתרוה"ד, שאדם יכול לברך בזמן שעדיין אינו יכול לאכול, אינו סתירה למש"כ בגליון מהרש"א (יו"ד סי' י"ט על הש"ך סק"ו), דמי שבירך "על אכילת מצה" בערב פסח סמוך לחשיכה, אינו יכול לסמוך על ברכתו כדי לאכול מצה משחשיכה, דהתם בברכת המצוות, אינו יכול לברך כשעדיין אינו מצווה במצוה, משא"כ בברכת הנהנין שחייב לברך ברכה לפני שיהנה, שפיר חל ברכתו אע"פ שבזמן הברכה אסור לו לשתות משום התענית, ואע"פ שגם קידוש הוא ברכת המצוות, מ"מ אין איסור לעשות קידוש מבעו"י בערב שבת, וכל החסרון בעשרה בטבת הוא רק משום שאסור לשתות את היין לפני צאה"כ, והוא מדין הברכת הנהנין, ולגבי זה יכול לסמוך על הפמ"ג הנ"ל.

תבנא לדינא, מי שנוהג כשיטת ר"ת לגבי זמן צאה"כ מעיקר הדין, אם הוא אורח ושמע קידוש מהמארח אחרי צאה"כ של הגאונים, לפני צאה"כ של ר"ת, אע"פ שעדיין אינו יכול לאכול, מ"מ בדיעבד י"ח (אם אינו יכול לקדש בעצמו אחרי צאה"כ דר"ת - כגון שלא נעים לו להעיר לבעה"ב), **ומותר לו להמתין עד זמן צאה"כ לפני שיברך המוציא**, וכבר מבואר בפמ"ג שאם בירך על המאכל בתענית לפני צאה"כ, יכול להמתין מלאכלו עד צאה"כ, ואע"פ דבעינן קידוש במקום סעודה, וי"א שצריך לסעוד לאלתר, מ"מ הפוסקים הזכירו שיעורים יותר ארוכים מ"לאלתר", שיכול לסמוך עליהם בשעה"ד אם כבר קידש.

שתיית קפה חלבי במוצאי תענית בתחילת סעודת ליל שבת

יש אנשים שאינם מסוגלים לאכול סעודה מיד אחרי התענית, והם רגילים לשתות קפה עם חלב ולאכול קצת עוגה אחרי מעריב, וכעבור זמן אוכלים סעודה. כשחל עשרה בטבת בערב שבת, נשאלה שאלה ע"י יהודי כזה, האם מותר לו לעשות קידוש וליטול ידים לסעודת שבת ואחרי שטעם כזית מהחלה, ישתה קפה ויאכל עוגה, ואחרי קצת המתנה, ימשיך לאכול סעודת שבת הבשרית באותה סעודה (כמובן שלא יאכל חלבי באותה מפה ובאותם כלים של הסעודה הבשרית), או שמא הוא חייב לברך ברהמ"ז, וליטול ידיו עוד פעם אחרי הפסק זמן.

קידוש במקום סעודה במיני תרגימא או דווקא בפת

והנה לכאורה העצה הפשוטה ביותר היא, שישתמש בחלב סויה או חלב שקדים בקפה שלו (בתנאי שאין שאלה של בישול בשבת בחלב זה - במדריך הכשרות של הבד"ץ כותבים, שחלב סויה בהכשר הבד"ץ הוא מפוסטר, ומותר להכניסו בכלי שני), אבל אם אין לו, יקדש ולא יטול ידיו, ויקיים מצות קידוש במקום סעודה ע"י שיאכל עוגה כמבואר במ"ב (סי' רע"ג סקכ"ה), ואח"כ יוכל ליטול ידיו לצורך סעודת ליל שבת. אבל השואל טען דמבואר ברע"א (בהגהותיו על המ"א סי' רע"ג סק"א), דיש לפקפק אם יוצאים קידוש במקום סעודה באכילת עוגה, משום שמבואר בתר"י בברכות (ל"ו: לפי הרי"ף ד"ה ברכת) דמיני תרגימא אינו נחשב כמקום סעודה. ובאמת אינה שיטה יחידאה, דכן מבואר גם בתוס' בפסחים (ק"א. ד"ה טעמו) וברא"ש שם, וכן במהר"ם חלאוה בפסחים (ק"ה). בשם הרשב"א, וכן בחי' רבינו דוד שם, וכמו"כ הבה"ל (סי' רע"ג ס"ה) הביא מש"כ הגר"א במעשה רב (אות קכ"ב), דגם בקידוש היום לא הי' מקדש אלא במקום סעודה גמורה ולא מיני תרגימא או יין, וכן נקט להלכה בשו"ת עין יצחק (או"ח סי' י"ב), ובשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג' סי' י"ב) כ' דאפילו אם סומכים על

המקילין בשעה"ד, היינו דווקא בקידוש ביום, אבל לא בליל שבת, וכבר האריכו בסוגי זו בשו"ת שלמת חיים (סי' קס"ו ובנדמ"ח סי' רנ"ה) ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' רס"ד, אבל ע"ש ח"ז סי' ל"ז סקכ"ז).

יש לציין שמרן הגרשז"א זצ"ל לא הסכים שהבחורים בישיבתו, יקדשו בליל שמיני עצרת על מיני מזונות לפני ההקפות בכדי שיוכלו להאריך בריקודים אח"כ, ועמד בתוקף לא לשנות מן המנהג לקדש בלילה בזמן הסעודה דווקא (הליכות שלמה - סוכות פ"ב הערה 34 עמוד רמ"ד). אמנם מרן הגר"א קוטלר זצ"ל התיר לבחורים לעשות קידוש עם מזונות אחרי מעריב לפני ההקפות, ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ז סי' צ"ה סק"ז) הסביר, דאפשר היקל רק בליל שמחת תורה בחו"ל שהוא יו"ט שני של גלויות, והוא רק מדרבנן, אבל בליל ש"ק דלכו"ע הקידוש הוא מדאורייתא, לא היה מיקל לקדש על מזונות [אבל לפי סברא זו, יש להקל גם בליל יו"ט ראשון, כיון שהחיוב קידוש בו הוא רק מדרבנן כמבואר במ"ב (סי' רע"א סוסק"ב), ואילו מרן הגרשז"א זצ"ל הנ"ל החמיר גם בליל יו"ט].

בעקבות שיטת הפוסקים הנ"ל, השואל רוצה דווקא ליטול ידיו ולקבוע סעודתו על חלה מיד אחרי קידוש, ואז לשתות הקפה החלבי שלו, ולכן הסתפק האם אריך למעבד הכי כשיאכל חלבי ובשרי באותה סעודה.

שיטת המ"א ומ"ב דמותר לאכול חלב ואח"כ בשר באותה סעודה בליל שבועות

הרמ"א בהל' שבועות (סי' תצ"ד ס"ב) הביא שנוהגין בכמה מקומות לאכול מאכלי חלב ביום ראשון של שבועות... ואוכלים מאכל חלב ואח"כ מאכל בשר, וכי המ"ב (סקט"ז) דיזהר ליקח מפה אחרת כשרוצה לאכול בשר, וא"צ להפסיק בברהמ"ז אם אינו אוכל גבינה קשה, אלא יקנח פיו יפה וידיח כדאיתא ביו"ד סי' פ"ט. והנה מקור דברי המ"ב הם במ"א (שם סק"ו), שציין להמבואר בשו"ע (יו"ד סי' פ"ט ס"ב), דאם אכל גבינה מותר לאכול אחריו בשר מיד, ובלבד שיעיין בידיו שלא יהא שום דבר מהגבינה נדבק בהם, והרמ"א הוסיף דיש מחמירין אפילו בבשר אחר גבינה, וכן נוהגין שכל שהגבינה קשה אין אוכלין אחריה אפילו בשר עוף כמו בגבינה אחר בשר.

שיטת הפוסקים אם מותר לאכול חלב ואח"כ בשר באותה סעודה בלי לברך ברהמ"ז באמצע

והנה מבואר בב"י (או"ח סי' קע"ג ד"ה ואם הוא יום) בשם הרשב"א והגהות מיימוניות, דמותר לאכול בשר אחר גבינה רכה מיד, כיון שאינה מתעכבת בין השיניים, ואפילו באותה סעודה, אבל הב"י כי דיש מחמירין על עצמם שלא לאכול בשר אחר גבינה בסעודה אחת כמבואר בזוה"ק, והביא שהמרדכי בחולין (סי' תרפ"ז) כי בשם המהר"ם שנהג להחמיר ע"ע משום מעשה שהי' שלא לאכול בשר בהמה וחיה אחר גבינה, אבל הי' מיקל בבשר עוף, והיינו משום שלא ראה דברי הזוה"ק, ולכן סיים הב"י, אנחנו שזכינו לראות הזוה"ק, טוב ונכון להחמיר אפילו בבשר עוף, שלא לאכול אחר גבינה רכה באותה סעודה (אמנם הפר"ח ביו"ד סי' פ"ט סקט"ו חולק על הב"י בכוונת הזוה"ק, וכי דרק בבשר בהמה אחר גבינה אין לאכלם באותה סעודה אבל לא בבשר עוף). והנה הבה"ט (יו"ד סי' פ"ט סק"ב) והפמ"ג (שם משב"ז סק"ג) ודרכ"ת (סקי"ט) הביאו שיטת המחמירים בזה לברך ברהמ"ז אחרי הגבינה רכה, אבל מאידך גיסא הערוה"ש (יו"ד סי' פ"ט ס"ט) כי דרובא דאינשי נוהגים להקל בזה, וגם החכמת אדם (כלל מ' ס"ב - ס"ג) לא הביא חומרא זו להפסיק ביניהם ברהמ"ז.

והנה הדרכי תשובה (סי' פ"ט סק"ד) הביא בשם הבאר מים חיים עה"ת שהתפלא על המ"א הנ"ל, ולכן כתב דאפשר נפל ט"ס בדפוס המ"א, כי הדין פשוט שבודאי צריך להפסיק בברהמ"ז, גם בין גבינה רכה לבשר. אבל ק' טובא לומר כן, דהרי המ"א כ"כ גם בהל' זימון (סי' קצ"ו סק"א), דאם אחד אוכל גבינה ושנים אוכלים בשר, הם מצטרפים לזימון כיון שהאוכל גבינה יכול לאכול מלחמם אע"פ שהוא מלוכלך מבשר, אבל אם אכל גבינה קשה אין מצטרפין. הרי מפורש דס"ל, שבאותה סעודה שהוא אכל גבינה יכול גם לאכול לחם שמלוכלך בבשר, וכן נקטו השו"ע הרב (סי' קצ"ו ס"ז) ומ"ב (שם סק"ט).

שוב ראיתי בחק יעקב בהל' חג השבועות (סי' תצ"ד סק"א) שכתב, וז"ל יש טעם להתיר בשבועות לאכול מאכל חלב ובשר בסעודה אחת, ומ"מ שומר נפשו ירחיק מהם, וכן הסכמת האחרונים דגם בחג השבועות יש ליזהר בכל כמו בכל השנה, וע"ש ביו"ד סי' פ"ט עכ"ל. הרי דס"ל דבכל השנה נוהגין שלא

לאכול חלב ובשר בסעודה אחת, וכל הנידון הוא אם יש להקל בחג השבועות, ועי' באג"מ (אוי"ח ח"א סי' ק"ס) שהסביר דאפשר לא רצו להנהיג בשבועות שיאכלו חלב ובשר בסעודה אחת, דיש לחוש שלפעמים ישכחו ויאכלו הבשר תחילה ואח"כ החלב, וזה בודאי אסור בסעודה אחת, לכן עדיף לנהוג לברך אחר אכילת החלב ע"ש. עכ"פ מבואר בח"י, שהמנהג בכל השנה הוא, שאין לאכול חלב ואח"כ בשר באותה סעודה, ורק לגבי שבועות יש נידון בדבר, אבל במ"א (בהל' זימון הנ"ל) מבואר, דיש להקל גם בכל השנה.

עוד יש להעיר לפמשי"כ הרמ"א (יו"ד סי' פ"ט ס"א) בענין אכילת גבינה אחר בשר, דיי"א שאין לברך ברהמ"ז על מנת לאכול גבינה, אבל אין נזהרין בזה, והעיר הט"ז (סק"ג) דלא מהני ברהמ"ז אלא כשכבר סילק עצמו מן הסעודה של בשר, ואילו כאן לא סילקו עצמם מהאכילה, אלא אדרבה מכינים עצמם לאכילה אחרת, וא"כ ברהמ"ז לא מהני כלום, וע"ש תוכחתו למי שמברך ברהמ"ז באופן כזה. **לפי דברי הט"ז, גם בנד"ד אינו ראוי לברך ברהמ"ז אחרי שתיית הקפה החלבי לפני אכילת הסעודה הבשרית, כשאינו מסלק עצמו מן האכילה, אלא רוצה להמשיך לאכול. אבל הבכור שור בחולין (ק"ה). הביא ראיי שמותר לכתחילה לברך ברהמ"ז ביניהם, דהרי מבואר בשו"ע בהל' שבת (סי' רצ"א ס"ג), אם נמשכה סעודת הבוקר עד שהגיע זמן המנחה, יפסיק הסעודה ויברך ברהמ"ז, ויטול ידיו ויברך ברכת המוציא ויסעוד, ונכון הדבר ע"ש. לפ"ז הוכיח הבכור שור כיון שבמקום הצורך אינה נחשבת כברכה שא"צ, לכן פשוט דאין למחות ביד המקילין לברך ברהמ"ז אחרי אכילת בשר לפני אכילת גבינה כמש"כ הרמ"א. לפ"ז כ' בשו"ת מהרש"ג (ח"א יו"ד סי' י"ג), המדקדק במעשיו לא יאכל בשר אחר חלב בלי ברכה אחרונה על החלב, ומה שהחמיר הט"ז שלא לברך, זה דווקא כשאוכל בשר ואח"כ חלב, אבל כשאוכל חלב ואח"כ בשר שפיר דמי לסמוך על הבכור שור, דכל שסילק ובירך הוי סעודה אחרית.**

עוד יש להסתפק לפי השיטות שצריך להפסיק בברהמ"ז בין אכילת גבינה לסעודת בשר, מה הדין אם שכח לברך ברהמ"ז אחרי הגבינה, ונזכר אחרי שהתחיל לאכול הבשר. בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סוסי' קכ"ו) כ' וז"ל ומה שנסתפק בלא בירך על סעודת חלב ע"י שכחה, וכבר התחיל סעודת בשר, הדבר פשוט שלא יברך, ויוצא בברהמ"ז, ולא מיקרי סעודה אחת רק אם לכתחילה אינו מברך ברכה אחרונה ואוכל בשר, משא"כ בדעתו להפסיק ולברך ברכה אחרונה, אלא ששכח לברך עכ"ל, וכן הסביר מרן הגריש"א זצ"ל (הערות על חולין עמוד ת"ג), אלא שהוסיף דלא נחשב כאילו הוא עדיין נמצא בסעודה הראשונה כיון שרצה להפסיק.

המתנת חצי שעה בין גבינה לבשר

אבל זה פשוט, בכל אופן המנהג הוא להמתין חצי שעה בין חלבי לבשרי (עי' הליכות שלמה על שבועות פי"ב הערה 49 בשם מרן הגרש"א זצ"ל שנהגו העולם להמתין חצי שעה), וכן פסק מרן בעל שבט הלוי זצ"ל (קובץ מבית לוי ח"ט עמוד כ"ג), והסביר טעם המנהג דבכל מקום "סמוך" הוא בתוך חצי שעה כגון בסמוך למנחה, ולכן כדי שאכילת הבשר לא תהא סמוכה לאכילת הגבינה, הנהיגו הרחקה של חצי שעה. בשו"ת משנה הלכות (ח"י סי' קל"ה) הסביר שהחצי שעה הוא פשרה בין הזוה"ק שמצריך המתנה של שעה, ובין השו"ע שפסק דא"צ להמתין כלל, ולכן עשו פשרה של חצי שעה.

קינוח והדחה אחרי שתיית חלב לפני אכילת בשר

והנה המ"ב הנ"ל בהל' שבועות פסק, דאחרי שאכל גבינה לפני אכילת בשר, צריך קינוח ע"י אוכל, והדחה ע"י שתיה (כמבואר בשו"ע יו"ד סי' פ"ט ס"ב), אבל אם רק שתה חלב, הביא הדרכי תשובה (סי' פ"ט סקל"א) בשם הרש"ש בחולין (ק"ג): דא"צ קינוח, דדווקא באכילת גבינה שמודבק בחניכיים ובין השיניים צריך קינוח ע"י אוכל, כיון שאינו יוצא ע"י הדחה לבד, משא"כ בשתיית חלב סגי בהדחה לבד. מאידך גיסא, באיסור והיתר (כלל מ' דין ח') מבואר דגם מי שרק שותה חלב צריך הדחה וגם קינוח, והסביר בבדי השלחן (סי' פ"ט סק"ג) דס"ל שהקינוח בא להעביר טעם השומן שבגבינה, וס"ל דגם אם שותה חלב, נשאר טעם שומן החלב בפיו. והנה הני תרי שיטות תלויים בסיבת חיוב קינוח, אי כדי להעביר טעם שומן הגבינה שבפיו, ולפ"ז גם השותה חלב צריך קינוח, משא"כ לפי הטעם שהקינוח הוא כדי להסיר פירורי הגבינה שנשארו בין השיניים, דלפ"ז השותה חלב א"צ קינוח. אבל בנד"ד נראה דכו"ע מודו דבעי קינוח והדחה, דהרי בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' ש"צ ד"ה ומיהו) כתב, דאפילו לשיטת הרש"ש, מ"מ כששותה חלב עם מזונות, מתדבק העוגה בשיניו עם שיירי חלב כמו בתבשיל ע"ש

אם יברך ברהמ"ז אחרי הכוס קפה ועוגה נמצא סעודת ליל שבת בלי בשר ודגים

השואל הסתפק, דאפשר אינו ראוי להחמיר לברך ברהמ"ז כדי לצאת שיטת הזוה"ק שאוסר לאכול חלבי ובשרי באותה סעודה, אע"פ שהמ"א וחכמ"א ומ"ב וערוה"ש מקילין בזה. מקום הספק הוא, לפמשי"כ במ"ב בהל' שבת (סי' רמ"ב סק"ב) שטוב לאכול דגים בכל אחד מג' הסעודות בשבת, אם לא שאין נאותין לו לפי טבעו או ששונאן, ושבת לעונג ניתן ולא לצער, ובשו"ע (סי' ר"נ ס"ב) כ' לגבי סעודות שבת שירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכלתו. ולכן הסתפק השואל, דאם יפסיק לברך ברהמ"ז אחרי שאכל עוגה ושתה קפה עם חלב, נמצא שלא כיבד את השבת בליל שבת בסעודה הראויה לכבוד שבת, ואמנם יאכל סעודה בשרית אח"כ, אבל הסעודת חובה של ליל שבת הלא היא הסעודה בה הוא י"ח קידוש במקום סעודה, ואם לא אכל בשר ודגים בסעודה זו, לא כיבד השבת כראוי, או שמא נאמר דיי"ח במה שאוכל סעודה אחרת אח"כ באותו לילה.

האם ראוי לאכול סעודה חלבית בש"ק בבוקר וסעודה בשרית רק לקראת הצהריים

בשו"ת דברי ישראל (ח"א סי' פ"ו) ערער על הנוהגים לאכול סעודה חלבית בשבת בבוקר כמו בימות החול, ומכוונים בזה לצאת י"ח סעודה שניה בשבת, ולאחר מנחה גדולה אוכלים הסעודה של בשר ודגים וכל מטעמים, ומהפכין העיקר לטפל, דהרי הסעודה השניה היא העיקרית, והסעודה השלישית היא הטפילה, אבל בשו"ת מנחת פרי (ח"ד סי' כ"ח) יישב מנהג אלו הנוהגים כן, ע"ש באריכות.

אכילת ב' סעודות בליל שבת

עוד יש להסתפק, מה דינו של הסעודה השניה שאוכל בליל ש"ק אם יברך ברהמ"ז אחרי הסעודת הראשונה, דאם נאמר שהסעודה הזו עם הבשר ודגים וכל מטעמים תחשב כסעודה השניה בשבת, א"כ יהי נ"מ דאם שוכח רצה בברהמ"ז בסעודה זו יצטרך לחזור ולברך ברהמ"ז, וכמו"כ אם ישכח רצה בסעודת שבת בבוקר לא יצטרך לחזור לברך, אבל כל זה תלוי אם שייך לקיים שתיים מהשלוש סעודות של שבת בליל שבת, דאע"פ שאם לא אכל בליל שבת משלים עוד סעודה ביום, אבל להיפך שיכול לאכול ב' סעודות שבת בליל שבת לא שמענו, וכן היא משמעות הפוסקים בערב פסח שחל בשבת, שמיעצים מה לעשות כדי להספיק לאכול ב' סעודות ביום בערב פסח, ע"י הפסק זמן או היסח הדעת, ואם יכול לקיים ב' סעודות של השלש סעודות בלילה, למה לא נחלק סעודת הלילה לשנים, דהרי אז יש יותר זמן. אבל יש לדחות דאפשר לכתחילה אין לאכול ב' סעודות בלילה, אבל בדיעבד אם אכל אותם בלילה אפשר י"ח ב' סעודות שבת, וממילא א"צ לחזור אם שכח רצה בסעודת היום.

והנה לכאורה היי מקום לומר, שהראשונים נחלקו בשאלה זו כמבואר בשו"ע וברמ"א, דהרי הרמב"ם (הל' שבת פרק ל' ה"ט) פסק, חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת, אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה, והמגיד משנה הסביר כוונת הרמב"ם דמצוה לעשות הסעודות באלו הזמנים, וכן היא משמעות השו"ע בהל' שבת, דהרי לענין סעודה שלישית נפסק בשו"ע (סי' רצ"א ס"ב) דזמנה משיגיע זמן המנחה, דהיינו משש שעות ומחצה ולמעלה, ואם עשאה קודם לכן לא קיים מצות סעודה שלישית, ומה"ט כ' בערוה"ש (סי' רפ"ח ס"ב), סעודה שניה צריכה להיות רק קודם חצות, כמו שסעודה שלישית אינה אלא אחר זמן מנחה, דיש זמן קבוע לכל אחת מהשלש סעודות. ומה"ט פסק השו"ע בהל' פסח (סי' תמ"ד ס"א) דכשחל ערב פסח בשבת משירין לשבת מזון ב' סעודות, ללילה ויום, דסעודה שלישית אינו יכול לקיימה בפת כיון דזמנה אחרי מנחה דווקא.

אבל הרמ"א (סי' רצ"א ס"א) כתב דמי שלא אכל בליל שבת יאכל שלש סעודות ביום השבת, הרי דחולק על הרמב"ם ושו"ע, וס"ל דאין זמן קבוע לכל אחת מהשלש סעודות, ומה"ט פסק המ"א (סי' רמ"ט סק"ו) בשם הלבוש, כשעושים סעודת ברית מילה או פדה"ב בערב שבת, אם אפשר לקיים גם סעודת ליל שבת מוטב, ואם לאו תדחה סעודת שבת למחר ויקיים ג' סעודות ביום השבת (ע"ש בפמ"ג), וכמו"כ פסק המ"א (סי' רע"ד סק"ב) דאם יש קצת אונס יכולין לדחות סעודת ליל שבת עד למחר, ובלבד שיקדש היום (אמנם בשעה"צ שם סק"ח הביא דבעינן אונס ממש, ולא סגי בקצת אונס). הרי מבואר ברמ"א ומ"א דא"צ לקיים הסעודות בזמן מסויים דווקא, ומה"ט בהל' ערב פסח שחל בשבת פסק המ"א (סי' תמ"ד סק"א), יכול לקיים סעודה שלישית על פת אם יחלק סעודת הבוקר לשנים.

עכ"פ מבואר, דלשיטת השו"ע זמן השלש סעודות הוא לעיכובא, משא"כ לרמ"א ומ"א א"צ לקיימם דווקא בזמנם, וא"כ לשיטתם אפשר י"ח שתיים מהשלש סעודות אם אוכלם בליל שבת, ואע"ג דיש לדחות דאפשר ס"ל דאם לא אכל סעודה בליל שבת יש לה תשלומין למחר, אבל עדיין אין לנו ראיי שיכול לקיים הסעודה לפני זמנה ע"י אכילת שתי סעודות בליל שבת, זה אינו, דהרי כשחל ע"פ בשבת פסק המ"א שיאכל שתי סעודות בשבת בבוקר, וזה לא שמענו שיש מושג של תשלומין לפני זמן הסעודה, וכי תימא דבלית ברירה, כיון דא"א לאכול סעודה שלישית בפת אחרי זמן מנחה בערב פסח שחל בשבת, לכן פסק המ"א שיאכל בבוקר, זה אינו דהרי השו"ע לא נתן עצה זו, כיון דס"ל דזמן השלש סעודות קבוע, אלא מוכח דהרמ"א ומ"א ס"ל דזמן שלש סעודות של שבת אינו קבוע לעיכובא, הגם דזה ברור שיש חיוב כבוד ועונג שבת בין בלילה ובין ביום.

לפ"ז אפשר י"ל דלשיטת הרמ"א ומ"א, אם אכל שתי סעודות בליל שבת י"ח בדיעבד, אבל קשה מאוד לחדש דבר כזה שלא נזכר בפוסקים, בפרט דכשחל ערב פסח בשבת, נלאו הפוסקים למצא הפתח היאך לקיים מצות שלש סעודות, והמ"א חידש לחלק סעודת היום לשנים, ואם הי' אפשר בדיעבד לקיים שתי סעודות בליל שבת, למה לא כ' שיחלקו סעודת הלילה לשנים, בפרט דבלילה יש יותר זמן לחלק הסעודה לשתיים מביום. שוב ראיתי שמרן בעל האג"מ זצ"ל פסק שלא י"ח אם אכל שתי סעודות בליל שבת (הובא בשו"ת רבבות אפרים ח"ב סי' קפ"ה סק"יט).

שכח לומר רצה בסעודה שניה שאכל בליל שבת

עוד יש להעיר, דבנד"ד אם הוא יאכל שתי סעודות בלילה, אם ישכח לומר רצה בברהמ"ז לא יחזור לברך, כעין מה שפסק המ"ב (סי' רצ"א סק"ו) לגבי מי שלא אכל בליל שבת ואכל שלש סעודות ביום השבת, דאם שכח רצה בסעודה שניה לא יחזור לברך (וכבר העירו דיש קצת סתירה לזה ממשי"כ המ"ב סי' קפ"ח סק"ו), ובטעם הדבר הסביר התהל"ד (סי' קפ"ח סק"ט) בשם המחזיק ברכה, דעיקר החיוב לאכול פת בשבת היא פעם אחת ביום ופעם אחת בלילה, שהם עיקר כבוד שבת, או דבשני הפעמים שחייב לקדש אחד ביום ואחד בלילה יש חיוב לאכול פת, אבל בשאר הסעודות אין חיוב לאכול בהן פת, ולכן אם שכח רצה בברהמ"ז בסעודה שניה שאוכל ביום אינו חוזר, וממילא ה"ה בנד"ד בליל שבת, מעיקר הדין הסעודה השניה אינה חייבת בפת, ולכן אם ישכח רצה אינו חוזר.

סיכום לדינא

מכל הני ספיקות נראה, דאם הוא רוצה לקיים קידוש במקום סעודה דווקא באכילת פת, אחרי ששתה הקפה החלבי, עדיף שיעשה כמש"כ המ"א ומ"ב בהל' חג השבועות, ולא יחמיר לברך ברהמ"ז אחרי ששתה כוס הקפה החלבי וחתוכת עוגה שלו, אבל צריך להמתין חצי שעה לפני שיאכל הסעודה הבשרית, וחוף מזה גם יעשה קינוח והדחה, וכמו"כ יחליף את המפה, ואז ימשיך סעודתו.

שתיית כוס קפה ואכילת עוגה אחרי קידוש לפני הסעודה

והנה אם הוא רוצה לסמוך על הפוסקים שיי"ח קידוש במקום סעודה במיני תרגימא גם בליל שבת, ואדרבה, הוא רוצה לחוש לשיטת הזוה"ק שלא לאכול חלבי ובשרי באותה סעודה, יש להסתפק מה דינו לגבי ברכה ראשונה וברכה אחרונה על הקפה ועל העוגה שאוכל לפני סעודתו. עוד יש להסתפק, האם מותר לו לכתחילה לשתות קפה אחרי שעשה קידוש, ולא יאכל עוגות, אלא אחר זמן מסויים יטול ידיו ויאכל את סעודתו, ובזה יקיים מצות קידוש במקום סעודה.

ברכה ראשונה על קפה ששותה לפני הסעודה כשטעם מהיין של קידוש

מקום הספק בברכה ראשונה הוא, דקיי"ל שיין פוטר כל מיני משקין (שו"ע סי' קע"ד ס"ב), והבה"ל (שם ד"ה יין) כ' דיש להקל בזה רק אם שתה עכ"פ כמלוא לוגמיו שהוא שיעור חשוב דמיתבא דעתיה (ושיעור מלא לוגמיו הוא רוב רביעית – שו"ע סי' רע"א ס"ג), וא"כ המקדש, שבדרך כלל שותה שיעור זה, אינו צריך לברך "שהכל" על הקפה, אבל שאר בני המשפחה שרק טעמו מהכוס, לכאורה יצטרכו לברך שהכל אם ירצו לשתות קפה לפני הסעודה. אבל לפמשי"כ הבה"ל (שם) בשם הדרך החיים, שטעימה כל שהוא מן היין ג"כ פוטר שאר משקין, אינם צריכים לברך, ולמעשה הבה"ל כתב, דנכון לכתחילה שיבקש ממי שלא טעם כלל מהיין, לפוטרו בברכה על המשקין, או שיברך על מעט סוכר כדי לפטור את המשקין. אמנם אם אין לו

אפשרות לעשות אחד מהני תרי עצות, מביאים בשם מרן הגריש"א זצ"ל (וזאת הברכה פי"א הערה 3 – עמוד 98) **שם טעם פחות ממלא לוגמיו מהיין, צריך לברך על המשקה שישתה אח"כ** (וע' בשעה"צ שם סק"ט שכתב מפורש דיש לפקפק טובא בדין זה של הדה"ח, וכן משמע בה"ל הנ"ל ד"ה יין).

יש לציין, שהרבה אנשים מקדשים על מיץ ענבים, ואמנם אין שום פקפוק שיי"ח קידוש בזה, אבל כידוע שנחלקו גדולי זמננו זצ"ל, **אם ברכת בפה"ג על מיץ ענבים פוטר שאר משקים כמו שברכת בפה"ג על יין פוטר שאר משקין**, ונ"מ טובא בנד"ד, לא רק לגבי מי שרק טעם מהמיץ ענבים של קידוש, אלא גם במקדש עצושו"ת תשובות והנהגות (מו, דלכמה פוסקים יצטרך לברך שהכל על הקפה [ע' שו"ת שבט הלוי (חי"א סי' מ"ט) ושבט יצחק (פסח פי"ח סק"ח)], דלא כהליכות שלמה (מועדים ח"ב פי"ט סי"א ובהערות) ושו"ת תשובות והנהגות (חי"א סי' כ"ז סק"ז)], ואכמ"ל במחלוקת זו כאן.

ברכה אחרונה על קפה ששותה לפני הסעודה כשלא ישתה משקין תוך הסעודה

והנה לגבי ברכה אחרונה על הקפה, יש לחלק בין אם ישתה משקין באמצע סעודתו, ובין אם לא ישתה משקין בתוך סעודתו, דהרי המ"ב (סי' קע"ד סק"ה) כתב שדעת הרבה אחרונים, **שם שותה מים ושאר משקין קודם הסעודה, ואינו שותה בתוך הסעודה, צריך לברך ברכה אחרונה עליהן**, דברהמ"ז אינו פוטרן, דכיון ששתה אותם לפני המוציא, אינם שייכים לסעודה כלל. והיינו, אפילו אם לא בירך ברכה ראשונה על המשקה משום שנפטרו בברכת בפה"ג (כמו בנד"ד שעשה קידוש), בכל זאת כ' השו"ע הרב (סי' ער"ב סי"ג) וכה"ח (סי' קע"ד סק"ז) שצריך לברך ברכה אחרונה על הני משקים כיון שאינם חלק מהסעודה, משא"כ היין שהוא מצרכי הסעודה (ואמנם השו"ע הרב סי' קע"ד סי' וכה"ח הנ"ל כי שאם נזכר אחרי ברהמ"ז שלא בירך ברכה אחרונה על המשקים לפני הסעודה, צריך לברך עליהם אחרי הסעודה, אבל צע"ק, דכבר עבר שיעור עיכול מהני מהשתיה).

ברכה אחרונה על קפה ששותה לפני הסעודה כשישתה משקין תוך הסעודה

המ"ב (סי' קע"ד סק"ז) הביא בשם המ"א, שאם ישתה רביעית לפני סעודתו, יש מחלוקת אם צריך לברך ברכה אחרונה עליה, ולכן כתב שיזהר לשתות פחות מרביעית כדי שלא ליכנס בספק ברכה אחרונה [ואע"פ שהשו"ע (סי' ק"צ סי"ג וסי' ר"י סי"א) כתב, כיון שיש מחלוקת אם השיעור המחייב ברכה אחרונה על שתיה היא רביעית או כזית, יש להקפיד לשתות פחות מכזית או רביעית, ולמה פסק המ"ב כאן שיקפיד לשתות "פחות מרביעית" (אמנם המחצה"ש סק"ד העתיק פחות מכזית אבל המ"ב לא כ"כ), תי' מרן הגרי"ח קניבסקי זצ"ל דאולי המ"ב היקל לשתות עד פחות מרביעית משום ספק ספיקא].

במגילת ספר (ברכות סי' ל' סק"י) כתב דלכאורה יש עצה לצאת מן הספק, שישתה משקין קודם הסעודה אף יותר מרביעית, ויכוין בברכתו לפטור סוכריה שיאכל בתוך הסעודה, ועי"ז ינצל מספק ברכה אחרונה, דכיון שעל הסוכריה צריך ודאי לברך בתוך הסעודה, ועי"י הברכה שמברך על המשקין קודם הסעודה הוא פוטר גם את הסוכריה, אי"כ גם המשקין שייכים לסעודה, וברכת המזון פוטרן, ואין צריך לברך עליהם ברכה אחרונה. אבל למעשה הסיק דאין זו עצה נכונה, משום דכל הסברא שכתבו הפוסקים דהיכא שעיי הברכה שמברך קודם הסעודה הוא פוטר מה שיאכל תוך הסעודה, אז גם מה שאוכל קודם הסעודה שייך לסעודה, זהו דווקא כשהוא אוכל בתוך הסעודה דברים כאלו שבאמת דרך לאוכלם בתוך הסעודה, משא"כ כשהוא אוכל סוכריה בתוך המזון, שאין דרך כלל לאוכלה בתוך סעודה, ואוכלה רק כדי לגרור את המשקין שקודם הסעודה, ולקשר אותם לסעודה, בכה"ג אין הם נגררים ונקשרים לסעודה, כיון שגם הסוכריה שאוכל אינה קשורה כלל לסעודה, ואוכל אותה רק כדי לגרור את המשקין לסעודה (וכן מביאים בשם מרן הגרש"א זצ"ל – וזאת הברכה פי"ט הערה 1 אות ב' – עמוד 82).

אבל האחרונים כתבו עצה פשוטה **אם שותה רביעית לפני הסעודה, שיכוון בברכת שהכל לפטור מנה אחרונה כגון גלידה**, שהיה צריך לברך עליה, ואז, כיון שברהמ"ז יפטור המנה האחרונה, גם יפטור השתיה שלפני הסעודה.

ברכה על שתיית מים בתחילת הסעודה במוצאי תענית

בליל ש"ק אחרי התענית, רוב אנשים רעבים, והרבה אנשים מאוד צמאים, ויש מקום להסתפק האם צריך לברך על שתיית מים או משקה אחר ששותה מיד בתחילת סעודתו, דהרי כבר דנו הראשונים למה אין מברכים על השתיה שבתוך הסעודה, ומתמצים משום שהשתיה בא לצורך הפת. לפ"ז יש לדון בנד"ד, ששותה שתיה מיד בתחילת הסעודה, אך ורק משום שהוא מאוד צמא, ואין לשתייה זו שום קשר עם הסעודה. ואמנם אם אכן זו שאלה, היה מקום להציע שישתה מיד אחרי קידוש, עוד לפני שנוטל את ידיו, ובכה"ג בודאי צריך לברך, דהרי עדיין לא התחיל את סעודתו, ולא שייך לומר שהוא טפל להפת, וכבר דנתי בזה לעיל.

אבל אם יעשה כן, כבר כתבתי לעיל, שאם הוא המקדש ושתה מלא לוגמיו של היין, הרי היין פוטר כל המשקין, ואם המסובין רק טעמו מהיין, הרי נכנסים לספק אם צריך לברך על המשקין, משום שהבה"ל (סי' קע"ד ס"ב ד"ה י"א) כ' בשם הדה"ח, דגם טעימה כל שהוא מן היין פוטר שאר משקין, וכתב הבה"ל כיון דצ"ע לדינא אם לסמוך על הדה"ח, אם רוצה לשתות שאר משקין, נכון לכתחילה לשתות מלא לוגמיו מיין, או שיבקש ממי שלא טעם כלל מהיין שיפטרנו בברכתו על המשקין, או שיברך שהכל על קצת סוכר כדי לפטור את המשקין.

שתיית משקה בקידוש בביהכנ"ס אחרי קידוש לפני שאוכל מזונות

אבל יש כאן עוד שאלה, דהא קיי"ל דאין קידוש אלא במקום סעודה, ואם קידוש ועדיין לא התחיל סעודתו בפת או במיני תרגימא, האם מותר לשתות לפני הסעודה אחרי קידוש, דאמנם עוד מעט הוא יאכל הסעודה, אבל יש להסתפק האם מותר לאכול או לשתות דברים, שבהם אינו יוצא מצות סעודה, עוד לפני שמתחיל לאכול את הסעודה. שאלה זו שכיחה מאוד כשיש קידוש בביהכנ"ס, ואחרי שהמקדש סיים הקידוש, יש שמיד אוכלים חתיכת עוגה, ויש שמיד שותים כוס קולה, ונשאלת השאלה האם מותר לכתחילה לשתות לפני שאכל לשם קביעות סעודה במקום קידוש.

אכילה אחרי קידוש לפני הסעודה

נפסק בשו"ע (סי' רע"ג ס"א) דאין קידוש אלא במקום סעודה, ויש להסתפק אם מותר לאכול או לשתות דברים שאינם יי"ח סעודה בהם, לפני שאוכל דבר מחמשת מיני דגן שנחשב כסעודה, דאפשר חלות הקידוש שמתירו לאכול הוא דווקא אם כבר התחיל הסעודה, ובפרט שהרמ"א (שם ס"ג) כ' דצריך לאכול במקום קידוש לאלתר, וכ' המ"ב (סק"ב) שלא יפסיק אפילו זמן קצר. הגר"מ סולובייצק זצ"ל משוייץ שאל את מרן החזו"א זצ"ל, ולא היה ניחא ליה מה שיש נוהגים לאכול דגים אחרי קידוש, לפני נט"י (מעשה איש ח"ה עמוד צ"א). הגר"מ סולובייצק זצ"ל הסביר את טעמו משום דמפסיק בין קידוש לסעודה (והאיש משה ח"א עמוד קנ"ד), אבל מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל (בהערותיו שם) ציין למש"כ הבה"ל (סי' רמ"ט ס"ב ד"ה מותר) דאין לאכול אחר קידוש לפני הסעודה, כדי שיאכל הסעודה לתיאבון, ולפ"ז אין ראוי מפסק מרן החזו"א זצ"ל לנד"ד.

הגר"א גנחובסקי זצ"ל (בני ראם עמוד ר"ז) הביא כמה ראיות דיש להקל בזה: א. המטה אפרים (סי' ת"ר ס"ו) והמחצה"ש (שם סק"א) כתבו בענין אכילת הפרי החדש בליל ר"ה, כיון שצריך להסמיך אכילת הפרי לברכת שהחיינו, ממילא צריך לאכול הפרי עליו בירך שהחיינו, מיד אחרי קידוש, לפני שיטול ידיו לסעודה (וע' בש"כ פני"ד הערה ס"ט שג"כ הביא ראיי' זו). ב. בליל הסדר אוכלים כרפס אע"פ שעדיין לא התחילו הסעודה, אמנם יש לדחות ראיי' זו, דיש שיטות שיי"ח קידוש במקום סעודה בשתיית רביעית יין של הכוס הראשון - ובכל זאת עדיין יש ראיי' מזה, מדלא העירו הפוסקים דמי שלא שתה רביעית לא יאכל כרפס, אלא מוכח דאינו לעיכובא. ג. מי שאין לו יותר מכזית מצה (וה"ה חולה שאינו יכול לאכול יותר מכזית מצה), כ' המ"ב (סי' תפ"ב סק"ו) שיאכלנה לאפיקומן, ובה"ה יי"ח מצה וגם אפיקומן, ויאכל את כל הסעודה לפניו אע"פ שאינו אוכל דבר מחמשת מיני דגן אחרי קידוש, לפני שאוכל סעודתו. הרי מבואר שמותר לשתות או לאכול אחרי קידוש לפני שאוכל פת הבא בכיסנין לקיים קידוש במקום סעודה.

סוגיית ברכה על שתיה בתוך הסעודה

שנינו בברכות (מ"א): שאלו את בן זומא, מפני מה אמרו דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה, אינם טעונים ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם, אמר להם הואיל ופת פוטרתן, אי הכי יין נמי נפטריה פת, שאני יין דגורם ברכה לעצמו.

נחלקו הראשונים בביאור הגמ' "שאני יין דגורם ברכה לעצמו". רבינו יונה (ברכות כ"ט: לדפי הריף סוד"ה ומכאן) מחדש, דגם במקרה שצמא קודם הסעודה, והתחיל הסעודה ושתה מים, פטור מלברך עליהם, אע"פ שבוודאי הגיעו לצמאו ולא בשביל לשרות הפת, והטעם הוא, דכיון שלא רצה לשתות מתחילה בשביל שלא יזיקו לו המים קודם הסעודה, נחשב ששותה את המים בסיבת הפת, ונפטרים בברכת הפת. הרי מבואר, במקרה ששותה המים בסעודה, והיה צמא לפני הסעודה, ובודאי שאין זה בא לשרות הפת, מעיקר הדין היה צריך לברך עליהם, וע"ז מחדש רבינו יונה דכיון שאינו חפץ להניק, ובדווקא שותה את המים בתוך הסעודה, גם בכה"ג יש לומר שהמים נטפלים לפת ופטורים מברכה.

שיטת הרמ"א להלכה כשיטת רבינו יונה

והנה השו"ע (סי' קע"ד ס"ז) מביא את דברי רבינו יונה, וז"ל אבל מים או שאר משקים, לא חשיבי, ואינם טעונים ברכה, ואפילו אם היה צמא קודם סעודה, כיון שלא רצה לשתות אז כדי שלא יזיקו לו המים, נמצא כי שתיית המים בסיבת הפת היא, ופת פוטרתם (שיטת רבינו יונה). ויש אומרים לברך על המים שבסעודה (הרשב"א), ויש מחמירין עוד לברך עליהם בכל פעם, דסתמא נמלך הוא בכל פעם (מחזור ויטרי), והרוצה להסתלק מן הספק, ישב קודם נטילה במקום סעודתו, ויברך על דעת לשתות בתוך סעודתו (הרא"ש). והרמ"א סיים שהמנהג כסברא ראשונה.

הרי מבואר שפוסקים כשיטת רבינו יונה, והוא הסביר דגם אם הוא צמא לפני הסעודה, מ"מ כיון שלא רצה לשתות מתחילה בשביל שלא יזיקו לו המים קודם הסעודה, נחשב ששותה את המים בסיבת הפת, ונפטרים בברכתה.

לפ"ז יש להסתפק טובא בנד"ד, שלא נמנע מלשתות לפני הסעודה כדי שלא יזיק לו בסעודה, אלא משום שאסור לו לשתות בהיותו עשרה בטבת.

שיטת הישיב משה שאם שותה מים בסעודה משום שהוא צמא ולא כדי לשרות את הפת חייב לברך

בספר וזאת הברכה (ביורר הלכה סי' כ"ו אות א' סק"ו) הביא שו"ת ישיב משה (להג"ר משה שתרנג זצ"ל, נדפס בשנת תרפ"ד – סי' ש"מ) שנשאל וז"ל מי שהיה צמא קודם הסעודה ולא מצא מים כי אם בתוך הסעודה, האם צריך לברך עליהם. נראה שצריך לברך, ממה שכתב מרן (סי' קע"ד ס"ז) שאם היה צמא קודם הסעודה, כיון שלא רוצה לשתות אז כדי שלא יזיקו לו המים וכו', אבל אם לא היה לפניו, צריך לברך... וענה לשואל, שמבואר בשו"ע ששתיית המים בשביל הפת היא, ופת פוטר, אבל כאשר שתיית המים היא בשביל הצמא, צריך לברך עכ"ל.

הרי מבואר, שאם בעצם רצה לשתות קודם הסעודה, ולא היתה לו אפשרות לכך, אין השתיה בגלל הפת, אלא בגלל הצמאון, ובכה"ג מברך על השתיה אע"פ שהיא בתוך הסעודה.

והנה הישיב משה" דיבר במקרה שחיפש מים לפני הסעודה, ורק מצא מים בתוך הסעודה, ולפ"ז יש לדון במקרה שכית, שאדם צמא לפני הסעודה, ויש לו שתיה, ויכול לשתות, אבל נמנע מזה משום שלא היה נוח לו לשתות אז, או שהיה ממנה, ויותר נוח לו לשתות בתוך הסעודה. האם גם במקרים הללו נאמר שצריך לברך על השתיה ששותה בסעודה.

מסתימת הפוסקים משמע שאינו צריך לברך בכה"ג, כי דבר זה הוא שכית מאוד, והפוסקים היו צריכים לכתוב שכל הפטור של שתיה בתוך סעודה, הוא אך ורק אם לא היה צמא לפני שהתחיל הסעודה. ועוד, הרי המחבר (סי' קע"ד ס"ז) כתב שתמיד כדאי לפטור את השתיה בתוך הסעודה, וכ' בבה"ל (שם ד"ה ויברך) שמדובר בנהנה מהשתיה, פי' שהיה צמא, וע"ז כ' הרמ"א שלא נהגו בזה. הרי מבואר, דאע"פ שהיה צמא לפני הסעודה, א"צ לפטור את השתיה בתוך הסעודה (אלא דאפשר מיירי שרק היה צמא קצת, אבל לא ישתה

מחמת זה, ודוחק). ולמעשה מביאים (וזאת הברכה הנ"ל) בשם מרן הגריש"א זצ"ל, שבדיעבד גם אם היה צמא קודם הסעודה, אין לברך על משקה ששותה בתוך הסעודה.

ובענין ברכה אחרונה על העוגה שאכל לפני קידוש, ע"י מש"כ לעיל בענין אשה שעושה קידוש ואוכלת עוגה לפני שבעלה חוזר מהתפלה בליל ש"ק.

סיכום לדינא

תבנא לדינא, **אם היה צמא לפני הסעודה**, טוב להדר לשתות לפני הסעודה, וכשמברך יפטור את השתיה ששותה בתוך הסעודה. ואז גם אם הוא אינו צמא, כתב השו"ע (סי' קע"ד ס"ז) "הרוצה להסתלק מן הספק, ישב קודם נטילה במקום סעודתו, ויברך על דעת לשתות בתוך סעודתו". ויזהר לשתות פחות מרביעית (שם מ"ב סקל"ז). אבל בדיעבד אם לא פטר את השתיה, וכבר נטל ידיו, או שנמנע מזה משום שקשה לו לעשות כן, אין לברך על השתיה בתוך הסעודה.

ובכל זאת **טוב להדר שלא ישתה בתוך הסעודה עד שיאכל וירצה לשתות מחמת האכילה, ואז ישתה בלי ברכה**. ובמקרה שצמא כל כך עד שהיה שותה קודם הסעודה, ולא שתה משום שלא מצא שתיה (ואפשר ה"ה במוצאי התענית), אם כבר נטל ידיו, לדעת ה"ישיב משה" יברך על השתיה, אבל למעשה כיון שפוסקים אחרים לא הזכירו ענין זה, לא יברך, ואפשר עדיף לפטור את השתיה ב"שהכל" על סוכר.

עירוב תבשילין ביום חמישי כשעשרה בטבת חל בערב שבת

כ' הרמב"ם (סוף הלי' תענית) וז"ל כל הצומות האלו עתידים ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שהם עתידים להיות ימים טובים וימי ששון ושמחה, שנאמר (זכריה ח' י"ט), "כה אמר ה' צבקות, צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי, יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, והאמת והשלום אהבו" עכ"ל.

הגה"צ ר' שמואל הומינר (הובא במוריה שנה ז' גליון ו' עמוד מ"א) הסתפק, אם כוונת הרמב"ם שכתב "עתידים להיות ימים טובים" – פירושו יו"ט ממש כמו שבועות, או שמא הוא רק כמו פורים, ונ"מ לגבי סעודת יו"ט, שאם חל בשבת, אם הוא יו"ט, יעשו הסעודה בשבת, משא"כ אם הוא רק כמו פורים, יעשו את הסעודה ביום ראשון. ונראה לבאר ספיקתו לפי שינוי לשון הרמב"ם מהפסוק, דבפסוק כתוב "ולמועדים טובים", ואילו הרמב"ם כתב "ימים טובים", ואפשר כוונת הרמב"ם היא שלא יהיו ממש כמו "מועדים" שאסורים במלאכה, אלא כמו יום טוב שמוזכר במגילת אסתר (ט' י"ט) "על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות, עושים את יום ארבעה עשר לחודש אדר, שמחה ומשתה ויום טוב", והתם פורים אינו יו"ט ממש שאסור במלאכה.

והנה המנ"ח (מצוה ש"א סוסק"ז) מביא שהטו"א (ר"ה י"ח: ד"ה בזמן) מסתפק אם המקומות הרחוקים מא"י יצטרכו לעשות ב' ימים יו"ט מספק, אבל המנ"ח דחה צד כזה, לפי שיטתו שכתב שבהנך צומות לא כ' מפורש באיזה יום של החודש צריכים לצום, ואדרבה מדברי קבלה כל החודש זמנו, אלא שהברירה ביד החכמים לברור איזה יום בימי החודש, וא"כ לא שייך להחמיר יומיים משום ספיקא דיומא (ועי' בריטב"א בר"ה י"ח: ד"ה וא"ת והלא, שג"כ כתב כסברת המנ"ח) – אמנם סברתו אינה שייכת בעשרה בטבת דכתיב בו "בעצם היום הזה".

והנה אם נאמר שלע"ל עשרה בטבת יהיה יו"ט ממש ולא רק כמו היו"ט של פורים, א"כ כשחל בערב ש"ק כמו השנה (הפעם הבאה שתחול בערב ש"ק יהיה בשנת תשצ"ה), יש להסתפק אם צריך לעשות עירוב תבשילין ביום חמישי כדי להתיר לבשל בעשרה בטבת שחל בערב שבת לשבת. ואמנם שנינו בעירובין (מ"ג:): מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות, ולא בערבי ימים טובים, מפני הטורח (פרש"י שמניחין צרכי שבת, והולכין להקביל פניו), וא"כ א"צ לחוש כלל שיבא בעשרה בטבת שחל בערב ש"ק, כבר שאלו לרבינו החת"ס זצ"ל, ואמר שכמו שאליהו הנביא יתרץ כל תיקו שבש"ס, ה"ה שאם יבא בערב שבת, כבר יתרץ היאך היה מותר לו לבא בערב שבת.

לפי"ז יש להסתפק אם צריך לעשות עירוב תבשילין, עכ"פ בלי ברכה, ביום חמישי ט' טבת בשנה כזו שעשרה בטבת חל בערב שבת וצ"ע.

תמצית הלכות לעשרה בטבת שחל בערב ש"ק

- א.** בכל דור ודור יושבין ב"ד של מעלה בעשרה בטבת, וגוזרין החורבן של כל שנה ושנה.
- ב.** בתענית צבור שחל בערב שבת צריך להשלים את התענית עד צאה"כ.
- ג.** אין להתענות עד צאה"כ דר"ת, אא"כ נוהג כר"ת מעיקר הדין, דאז מותר לו להתענות אם רוצה.
- ד.** הנוהגים שלא לעשות קידוש בין שעה ששית לשביעית, א"צ להקפיד בשבת זו.
- ה.** מצוה לטעום המאכלים של שבת, אבל בתענית צריך להקפיד לפלוט אותם, וא"צ לברך עליהם.
- ו.** אם טעם ממאכלי שבת ובטעות גם בלעם, ממשיך להתענות וא"צ להתענות יום אחר.
- ז.** מי שטעה ואכל כזית בעשרה בטבת, י"א שיתענה בה"ב לכפרה, ואם אינו יכול להתענות יש לו לפדות בממון, והעשיר יתן לפי עשרו, וי"א שיש לנהוג כן לכפרה אם אכל בכל ת"צ, והמ"ב פסק שא"צ להתענות יום אחר, אא"כ כוונתו לכפרה.
- ח.** מי שצריך לבלוע תרופה כל מעל"ע, יעדיף לבלוע בתענית בעש"ק מלבולעו בש"ק.
- ט.** אע"פ שאין נוהגים לרחוץ במים חמין בתענית ציבור, כשחל בערב שבת מקילין לכבוד שבת, ומ"מ אין להתרחץ במים חמים גם בבוקר וגם אחה"צ.
- י.** מותר להסתפר לכבוד שבת.
- יא.** אין לשמוע מוזיקה בתענית גם כשחל בערב ש"ק.
- יב.** אם חל ברית מילה או פדיון הבן בערב שבת, יקיימו המצוה בו ביום, ויעשו הסעודה בליל ש"ק, ויוסיפו תבשיל נוסף, וי"א שבפדה"ב יחלקו לכל איש ואיש שקית המכילה חלה ואשפר שום וגביש סוכר. י"א שאם יש אפשרות לעשות הפדה"ב בליל התענית, באופן שכבר נשלמו כ"ט יום וי"ב שעות ותשצ"ג חלקים, עדיף טפי, כדי שיוכל לעשות הסעודה ג"כ בליל התענית. וי"א שיקיימו הפדה"ב בעשרה בטבת, ואת הסעודה יקיימו במוצש"ק.
- יג.** בשעה"ד מותר לקרא קרה"ת ומפטיר של מנחה אחרי חצות, לפני זמן מנחה גדולה.
- יד.** צריך לזוהר להתפלל מנחה לפני זמן קבלת שבת, דאם כבר קיבל שבת, י"א ששוב אינו יכול להתפלל מנחה, ויצטרך להתפלל תשלומין במעריב.
- טו.** קורין ויחל למנחה בערב שבת, אבל אין אומרים אבינו מלכנו או תחנון, וגם אין להניח תפילין.
- טז.** נותנים צדקה במנחה בתענית, ואם מתפלל מנחה קטנה לפני כניסת השבת, יתן הצדקה בבוקר.
- יז.** מי שכבר קיבל שבת, והגיע לביהכנ"ס שם עדיין מתפללים מנחה, מותר לו לענות לקדושה, וכן "ברכו" של העולה לתורה, ואם הם נוהגים כשיטת ר"ת ומתפללים מנחה חצי שעה אחרי השקיעה, מותר לענות אמן על חזרת הש"ץ, גם למי שלדידיה הוא כבר לילה.
- יח.** לכתחילה הכהנים צריכים להקפיד לברך ברכת כהנים לפני השקיעה, ובשעה"ד עד שלש עשרה וחצי דקות אחרי השקיעה כאן בא"י, גם אם הוא בעצמו כבר קיבל שבת (אבל אז ישא כפיו בלי לברך הברכה על ברכת כהנים), בתנאי שרוב הציבור עדיין לא קבלו שבת.
- יט.** אם התעטף בטלית של חול לברכת כהנים, לא יקפלו בשבת אם לא יתעטף בו בשבת.
- כ.** צריך להקפיד לומר "עננו" לפני השקיעה, ואם עדיין מתפללים מנחה אחרי השקיעה, אין לומר "ביום צום תעניתנו". כמו"כ כשהש"צ אומר ברכת "עננו" בשומע תפלה אחרי השקיעה, יסיים הברכה בא"י שומע תפלה, ולא בסיום המיוחד של ברכת "עננו" לש"צ.
- כא.** אם יקראו קרה"ת אחרי השקיעה, אפשר לברך ברה"ת.

כב. נחלקו הדעות מתי להתפלל מעריב בעשרה בטבת שחל בערב שבת למנהג א"י שתמיד מתפללים מעריב בזמנו גם בליל ש"ק, ומרן הקה"י זצ"ל פסק דבשנה כזו יש להתפלל שלושים דקות אחרי השקיעה, ולחזור לומר ק"ש שנית אחרי מעריב, אבל מרן בעל שבט הלוי זצ"ל פסק שאפשר להקדים התפלה ביום התענית זמן מה לאחר בין השמשות, והמטה אפרים פסק דיש לשער שביציאה מביהכנ"ס תהיי השלמת התענית ויגיע עת האוכל.

כג. אם קשה לאשה לצום עד שבעלה חוזר מהתפלה, אסור לה לטעום או אפילו לשתות מים לפני קידוש, ולכן אם היא רעבה או צמאה, תקדש ותאכל עוגה אם אינה רוצה ליטול ידים ולאכול פת, ולא תברך "על המחיה", ומ"מ עדיף שתברך ברכה אחרונה, ותשהה פרק זמן (חצי שעה) עד הסעודה.

כד. אם הבני בית או האורחים הם רעבים, יש להקדים לקדש ולאכול קצת לפני שישיר "שלום עליכם" ו"אשת חיל".

כה. מי שנוהג כשיטת ר"ת לזמן צאה"כ מעיקר הדין, שמוזמן אצל מי שאינו מקפיד בזה, יי"ח כששומע קידוש מהמארח, אע"פ שהוא עושה קידוש לפני צאה"כ לשיטת ר"ת, ומותר לו להמתין מלאכול עד צאה"כ לשיטת ר"ת, ולא יסיח דעתו מלאכול.

כו. הרוצה לשתות כוס קפה חלבי עם חתיכת עוגה מיד אחרי קידוש בליל שבת, משום שאינו מסוגל לאכול סעודה מיד אחרי התענית, ואין לו חלב סויה או חלב שקדים, ורוצה דווקא לקיים מצות קידוש במקום סעודה באכילת פת, לא יחמיר לברך ברהמ"ז אחרי הכוס קפה חלבי וחתיכת עוגה שלו, אבל צריך להמתין חצי שעה לפני שיאכל הסעודה הברשית, וחוף מזה גם יעשה קינוח והדחה, וגם יחליף את המפה.

כז. אין לאכול שתים מתוך שלש הסעודות של שבת בליל ש"ק, ואם עשה כן, ושכח "רצה" בברהמ"ז אחרי הסעודה השניה בלילה, אינו חוזר. נחלקו הפוסקים, אם ראוי לכתחילה לאכול סעודה חלבית בשבת בבוקר, לפני הסעודה הברשית שהיא הסעודה העיקרית בשבת.

כח. אם רצה לחוש לזוה"ק ולא לאכול חלבי ובשרי באותה סעודה, ולכן שתה קפה אחרי קידוש לפני סעודתו, צריך לברך ברכה אחרונה לפני הסעודה על שתייתו, אא"כ הוא גם שותה משקה בתוך הסעודה, ואז ברהמ"ז שפוטר שתייתו שבתוך הסעודה גם יפטור את שתייתו שלפני הסעודה, או שיכוון שברכת שהכל על שתייתו יפטור גם את המנה אחרונה של גלידה, וממילא כיון שברהמ"ז פוטר המנה האחרונה, ה"ה שפוטר השתיה שלפני הסעודה.

כט. אם היה צמא לפני הסעודה, טוב להדר ולשתות לפני הסעודה במקום הסעודה, וכשמברך (אם לא שתנ מלא לוגמיו יין) יפטור את השתיה ששותה בתוך הסעודה. טוב להדר שלא ישתה בתוך הסעודה עד שיאכל וירצה לשתות מחמת האכילה, ואז ישתה בלי ברכה. אם היה כל כך צמא עד שהיה שותה קודם הסעודה, ולא שתה משום שלא מצא שתיה, אין נוהגים לברך על השתיה שבתוך הסעודה.